

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ
І НЕМАЙНОВИХ ВІДНОСИН
В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
ЛЮДИНО-ЦЕНТРИЧНОЇ
ЦИВІЛІСТИКИ**

Колективна монографія

*За редакцією
Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової, О. Сафончик*

Одеса
Фенікс
2025

УДК 341.321:32.019.51(063)
А 43

<https://doi.org/10.32837/11300.29619>

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 7 от 14 березня 2025 року)*

Рецензенти:

Майданик Р. А. - академік, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Гринько С. Д. - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри приватного права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова;

Маковій В. П. - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ

За редакцією:

Є. Харитонов, О. Харитонов, І. Давидов, О. Сафончик

А 43 Актуальні проблеми регулювання майнових і немайнових відносин в умовах гібридної війни через призму людино-цен- тричної цивілістики : колективна монографія I за заг. ред. професорів: Є. Харитонов, О. Харитонов, І. Давидов, О. Сафончик. Одеса : Фенікс, 2025. - 512 с. - Режим доступу: <https://doi.org/10.32837/11300.29619>
ISBN 978-617-8430-52-8

Монографія містить підсумкові результати наукових досліджень представників школи людиноцентричної цивілістики за останні десять років, які присвячені аналізу правових питань впливу гібридної війни на регулювання майнових та немайнових відносин.

Розрахована на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів вищої юридичної освіти, всіх, кого цікавить проблематика особливостей регулювання майнових та немайнових відносин в умовах гібридної війни.

УДК 341.321:32.019.51(063)

ISBN 978-617-8430-52-8

© Колектив авторів, 2025

ЗМІСТ

Авторський колектив.	5
Інтродукція. Цивілістичні школи перед викликами часу (Харитонов Є., Харитонova О., Давидова І., Сафончик О.).	7
Розділ 1. Гібридна війна як виклик людині, суспільству і праву (Євген Харитонов, Олена Харитонova).	40
Розділ 2. Людиноцентрична школа цивілістики в умовах гібридної війни (Євген Харитонов, Олена Харитонova).	94
Розділ 3. Проблеми дихотомії цивільно-правового методу під час війни (Євген Харитонов)	119
Розділ 4. Проблеми спеціальних методів цивільно-правового регулювання в умовах війни (Богдан Фасій).	154
Розділ 5. Окремі аспекти функціонального виміру цивільного права та приватного права в сучасному суспільстві (Микола Матійко)	182
Розділ 6. Право власності релігійних організацій (Юлія Кривенко).	222
Розділ 7. Конвалідація недійсних правочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях та «сірій зоні» в умовах гібридної війни (Євген Харитонов, Микола Білошкурський).	257
Розділ 8. Права інтелектуальної власності в умовах гібридної війни (Олена Харитонova, Іван Мартинюк)	283
Розділ 9. Збалансування інтересів боржників та кредиторів у договірних відносинах в умовах воєнного стану (Неллі Голубєва)	311
Розділ 10. Договори психологічної допомоги в умовах гібридної війни (Олена Адамова).	340
Розділ 11. Порушення права на здоров'я як інструмент гібридної війни (Юлія Маршук)	373

Розділ 1

ГІБРИДНА ВІЙНА ЯК ВИКЛИК ЛЮДИНІ, СУСПІЛЬСТВУ І ПРАВУ¹

DOI 10.32837/11300.29634

Євген Харитонов

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України*

Олена Харитонova

*докторка юридичних наук, професорка,
членкиня-кореспондент НАПрН України*

1.1. «Гібридні війни»: пошук парадигми

Попередні зауваження:

Термін «гібридна війна» набув популярності відносно недавно. До того, протягом століть йшлося просто про «війну», поняття якої, починаючи з грецької Античності, було предметом дискусій. Для Геракліта це «батько всіх речей», тоді як Платон у «Законах» порівнює її з хворобою. Мир є бажаним станом, а війна – лише необхідним злом. При цьому Платон непрямо визначає дві відмінні концепції миру: мир як відсутність війни та мир як дружба.²

На нашу думку, у останню концепцію вписується й розуміння «гібридної війни», котра може мати місце не лише, коли відбуваються збройні сутички, але й тоді, коли відсутній «мир як дружба», але є «мир як відсутність війни». Адже у останньому випадку, передусім, мається на увазі відсутність «війни» як більш чи менш чітко визначеного доктринального концепту (класична /ідеальна війна), «лега-

¹ При підготовці розділу використані матеріали видання: Харитонов Є., Харитонova О. Приватне право як концепт. Том VI. Приватне право в умовах гібридної війни: моногр. Одеса: Фенікс, 2024. 408 с.

² Філіп Гізбертц. Поняття «мир» і «війна в контексті транснаціонального тероризму. *Філософія права і загальна теорія права*. 2019. 1. С. 202-203.

лізованого» міжнародними угодами поняття («конвенційна» війна), але не заперечується протистояння ворогуючих сторін – мінливий і непевний стан «гібридної» війни, що за визначенням є сумішшю різних дій, заходів, прийомів тощо, які, до того ж, можуть існувати у різних сферах буття людини.

Зміст та сутність терміно-поняття «гібридна війна»

Аналізуючи феномен гібридної війни у контексті агресії РФ проти України, дослідники характеризують її, передовсім, «як новітній конфлікт і як форму глобального протистояння», і наголошують, що «поняття гібридної війни виявилось теоретично і практично найбільш придатним для визначення специфіки дій РФ, яка, поєднуючи мілітарні, квазімілітарні, дипломатичні, інформаційні, економічні засоби, не гребуючи ядерним шантажем, послідовно намагається досягти в Україні та в інших точках світу власних, не вповні зрозумілих міжнародній спільноті політичних цілей».¹

Водночас поняття гібридної війни охоплює явище набагато ширше, ніж сучасні форми ведення бойових дій, види війн майбутнього або назви конкретних конфліктів змішаного типу. Насправді йдеться про оформлення нового виду глобального протистояння у сучасному нестабілізованому міжнародному безпековому довіллі.

Попри наявність багатьох праць на теми гібридної війни, багато питань залишається без відповідей. Внаслідок російської агресії проти України деякі засадничі тези щодо характеру гібридних воєнних дій потребують уточнення та навіть перегляду.

Далі зазначається, що спочатку гібридна війна розумілася як асиметричні дії слабшої сторони, пізніше – як «засоби», що використовуються для досягнення політичних цілей.

У зв'язку з цим загальне позначення «гібридна війна» пропонується розуміти як «парасольковий термін», що покриває різні аспекти цього явища та уможливорює інтегрування і відносно цілісне розуміння широкого набору, пов'язаних з ним різноманітних та різноспрямованих підходів. Парасольковий термін, за визначенням, не пропонує єдиної несуперечливої теорії або взаємодоповнюючих концепцій для

¹ Яворська Г. М., Їжак О. І. Феномен гібридної війни. *Світова гібридна війна: український фронт*: монографія /за заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017. С.15.

всіх випадків ведення гібридних бойових дій. Його роль полягає в тому, щоб знайти спільні риси гібридної війни або принципи варіювання сукупностей її ознак, а також стати на заваді небажаному розпорошенню наявних підходів і стимулювати пошук теоретично обґрунтованих та ефективних практичних рішень.¹

Наведені міркування на користь застосування терміну «гібридна війна», як парасолькового, здаються переконливими. Тим більше, що він, як зазначають прихильники такого рішення, дозволяє зняти суперечності, що виникають при вживанні термінів «гібридна війна», «гібридні бойові дії», «гібридні загрози», «гібридний противник» як контекстуальних синонімів у сучасних експертних дослідженнях, доктринальних документах. При цьому наголошується, що підставою для синонімізації слугує ознака гібридності (змішаності, комплексного поєднання, складеності) конвенційних, неконвенційних та невійськових методів: чи то в ролі загроз, чи під час ведення реальних бойових дій.

«Таким чином, певні логічні і змістовні невідповідності, наявні у концепції гібридної війни, не є аргументом на користь відмови від терміну і заперечення сенсу його застосування», – підсумовують вони.²

Але, підтримуючи тезу щодо доцільності застосування (чи то як парасолькового, чи то як узагальнюючого) терміну «гібридна війна», ми, водночас, маємо зауважити необхідність структуризації відповідного концепту.

Така необхідність, на нашу думку, зумовлена тим, що цей термін використовується, передусім, усе ж для позначення війни у традиційному розумінні, але війни, ускладненої, «обтяженої» додатковими елементами, компонентами, застосуванням нетрадиційних засобів, методів тощо.

До прикладу, можна згадати запропоноване у The Military Balance у 2015 році визначення гібридної війни, як такої, що передбачає (1) використання військових і невійськових засобів у комплексній кампанії, спрямованій на досягнення ефекту несподіванки, захопленні ініціативи та отриманні психологічних та фізичних переваг дипло-

¹ Яворська Г. М., Їжак О. І. Феномен гібридної війни. *Світова гібридна війна: український фронт*: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017. С. 22; Яворська Г. М. Концепт «війна»: семантика і прагматика. *Стратегічні пріоритети*. Серія: Філософія. 2016. № 1. С. 14-23.

² Яворська Г. М., Їжак О. І. Феномен гібридної війни. *Світова гібридна війна: український фронт*: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017. С. 22-23.

матичними шляхами; (2) проведення складних та швидких інформаційних, електронних та технологічних операцій; (3) здійснення як прихованих, так і явних військових та розвідувальних дій; (4) здійснення економічного тиску¹, котре й у 2022 році визнавалося деякими авторами найбільш точним.²

Власне, і дослідники, які обґрунтовують застосування терміну «гібридна війна», як парасолькового, слушно розглядаючи «гібридну війну» як новітній конфлікт і як форму глобального протистояння, концептуалізацію цього терміну починають зі згадки, що «гібридну війну у загальному вигляді розуміють як воєнні дії»,³ що здійснюються шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів з метою досягнення стратегічних політичних цілей. Специфіка такого поєднання полягає в тому, що кожний з військових і невійськових способів ведення гібридного конфлікту застосовується у воєнних цілях та використовується як зброя».⁴ (При цьому автори зазначають, що «дехто з військових теоретиків категорично відмовляє гібридним війнам у сутнісній специфіці, інші наполягають на тому, що така специфіка існує. Неприйнятним для багатьох експертів є надуживання терміном «гібридний», унаслідок чого він може застосовуватися настільки широко, що взагалі втрачає сенс».)⁵

До цього слід додати також, що при типізації сучасних воєнних конфліктів типи війн розглядаються як «репрезентації загального конструкту війни як антагоністичного руйнівного зіткнення сторін, з подальшою конкретизацією, редукцією до певного методу, режиму, форми ведення війни, котрі беруться як характерні ознаки типів війни».

За такого підходу на чільне місце природно виступає «військова війна», «нові воєнні теорії зазвичай виникають разом із виникненням

¹ The Military Balance 2015: website. URL: https://archive.org/details/militarybalance20000unse_d0k7

² Гуменюк В. Гібридна війна Росії проти України як загроза універсальній колективній безпеці. *Деокупація. Юридичний фронт*: матеріали Міжнародного експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 р.) / Державний торговельно-економічний університет, Українська асоціація порівняльного правознавства, Українська асоціація міжнародного права, Асоціація реінтеграції Криму; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. С.23-25

³ Підкреслено нами – Є. Х., О. Х.

⁴ Яворська Г. М, Їжак О. І. Феномен гібридної війни. *Світова гібридна війна: український фронт*: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017. С.19. Порівн. Там само С. 15

⁵ Яворська Г. М, Їжак О. І. Феномен гібридної війни. С. 21.

нових воєнних феноменів, які потребують розробки мистецтва ведення війни в нових умовах з новим інструментарієм ... уявлення про типи війни у своїй сукупності впливають на формування доктрин і бойових статутів, які мають практичне застосування, а найбільш розробленою у сучасній військовій науці є теорія **звичайної або конвенційної війни**, котру можна охарактеризувати як війну звичайними озброєннями звичайними методами, що ведеться державами з використанням регулярних військ».¹ Водночас термін «війна» у широкому сенсі застосовується у сферах, які не передбачають будь-якого використання військової зброї, наприклад, **інформаційна, економічна, політична війна**. У кожному випадку можна говорити про певні характерні методи дій у названих сферах, однак у традиційному (буквальному) сенсі вони є тільки компонентами «воєнної війни». Їхня абсолютизація як окремих видів війни є спірною. Натомість **принциповою для розуміння специфіки гібридної війни є ідея функціонального перетворення на зброю традиційно невійськових засобів силового впливу та об'єднання їх на цій підставі з власне військовими методами**.²

На наш погляд, головна вада такого підходу полягає в тому, що заперечуючи доцільність визнання окремих видів війни і прив'язуючи їх до ідеї (вимоги) «функціонального перетворення на зброю традиційно невійськових засобів силового впливу та об'єднання їх на цій підставі з власне військовими методами», ми втрачаємо можливість їхнього самостійного аналізу у випадках, коли агресор уникає «визнання стану війни» (і навіть «збройного конфлікту»), не використовує «власне військові методи» тощо, а досягає мети/ цілей у інший спосіб (політичний, економічний, юридичний, ментальний-релігійний, дипломатичний, культурний та ін. тиск).

Що росія, власне, і чинила досить успішно протягом 1991-2013 років. Більш того, навіть після 2014 року їй удавалося уникати «воєнної війни», вдаючись для досягнення своїх цілей до «традиційно невійськових засобів силового впливу, **але без об'єднання їх з власне військовими методами**».

Як на нашу думку, спад інтересу до концепції «гібридної війни» в Україні після буму 2016-2018 років значною мірою був зумовлений саме тим, що «воєнна війна» не визнавалася, а «традиційно невій-

¹ Яворська Г. М., Їжак О. І. Феномен гібридної війни С. 23.

² Яворська Г. М., Їжак О. І. Феномен гібридної війни. С. 26, 28.

ськові засоби силового впливу» внаслідок відсутності об'єднання (у кожному разі, – видимого) їх з власне військовими методами привертали усе менше уваги влади і суспільства (за винятком хіба що інформаційно-пропагандистських аспектів цієї проблеми).

Відтак усталений наразі підхід до визначення співвідношення концептів «війна» та «гібридна війна», очевидно, потребує перегляду із врахуванням загальних філософських / методологічних засад дослідження.

Передусім, доцільно розмежувати категорії «гібридна воєнна війна» і «гібридна війна – загальне явище».

У першому випадку йдеться про «гібридність» війни як збройного конфлікту – конструкту, що виник на традиційному підґрунті, а тепер зазнає трансформацій внаслідок використання нових методів, форм і засобів воєнних дій.

У другому випадку – маємо на увазі «гібридність» війни у широкому сенсі – як соціального конфлікту, протистояння держав, спільнот, суспільств, цивілізацій. Війна у такому сенсі охоплює також «воєнну війну» (збройний конфлікт), але може відбуватися взагалі без застосування традиційної зброї, але із застосуванням інших засобів впливу (примусу) підпорядкування однієї сторони конфлікту іншій його стороні.

Критерієм їхнього¹ розмежування є: мета (цілі), мотивація (потреби, очікування), умови (середовище, сфера), засоби (інструменти, методи), результат.

З них найбільш важливими для прагматичних класифікацій, на нашу думку, є середовище (сфера), де йде протистояння (війна), і засоби (інструменти, методи) протистояння (війни).

Із врахуванням названих критеріїв можуть бути виокремлені наступні ВИДИ «ПОЛІГІБРИДНОЇ» ВІЙНИ (тут виділені у «чистому» вигляді з метою наукового аналізу, а насправді – можуть перетинатися і взаємно проникати. Перелік орієнтовний і, звісно, не може бути вичерпним):

1. Мілітарна («Воєнна») (слово «війна» має негативну конотацію, а тому його уникають, замінюючи евфемізмами на кшталт «визвольний похід», «братська допомога», «інтернаціональний обов'язок», «уведення обмеженого контингенту», «СВО» тощо)
2. Інформаційна
3. Релігійна

¹ Вони стосуються розмежування як моногібридної й полігібридної війни, так і класифікації другої

4. Економічна
5. Юридична
6. Ідеологічна
7. Культурна
8. Психологічна
9. Історична
10. Політична
11. Дипломатична
12. Кібер /технологічна

До того як аналізувати поняття гібридної війни, маємо зробити застереження, що це поняття, на нашу думку, є родовим і охоплює низку видів протистояння, зокрема протистояння у вигляді збройного конфлікту, котре також іменують просто – «війна».

Характеризуючи далі гібридну війну, будемо спиратися на твердження К. фон Клаузевіца, яке зроблене ним у праці, присвяченій «війні-збройному конфлікту», але також є таким, що стосується, на нашу думку, феномену війни взагалі: це, передусім, «акт насильства, який має на меті змусити противника виконати нашу волю».¹

Спираючись на таке розуміння сутності війни, розглянемо далі особливості сучасного розуміння її та гібридної війни, попередньо зауваживши, що в нашій країні дослідження цієї категорії були особливо популярними у перші роки після початку російської збройної агресії в Україні,² зі зниженням інтересу протягом часу

¹ Карл фон Клаузевіц. Природа війни. пер. Руслан Герасимов. Харків: Vivat, 2018. С. 8-11.

² Даник Ю., Малярчук Т., Бриггс Ч. Гибридная Война: Хай-Тек, Информационные и Кибер Конфликты. Connections: QI. 2017. № 16. С. 5–27. URL: <http://connections-qj.org/ru/article/gibridnaya-voyna-hay-tek-informacionnye-i-kiberkonflikty>; Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Биват, 2015. 304 с.; Магда Є. Гібридна війна: сутність та структура феномену. International relations, part «Political sciences». 2014. № 4. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489/2220; Почепцов Г. Гібридна війна: інформаційна складова. Media Sapiens. 2015. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/gibridna_viyuna_informatsiyna_skladova/; Пьювельде Д. Гибридная война – существует ли она вообще? NATO Review. 2015. URL: <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2015/05/07/gibridnaya-voynasushchestvuet-li-ona-voobshche/index.html>; Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків : Фоліо, 2017. 496 с.; Тараненко М. Гібридна війна в Україні: історія та сучасність. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2016. Вип. 3/4 (31/32). С. 190–200. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/25058/1/VPSP2016-3-4_190-200.pdf; Яворська Г. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. Strategic priorities. 2016. № 4 (41). С. 41–48. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/yavorskaya.pdf>

АТО і ООС¹ і констатувавши недостатню активність дослідників після початку повномасштабного російського вторгнення 24.2.2024 року (хоча сама тема залишилась злободенною, але увага до неї науковців знизилась, – можливо, через триваліше оформлення публікацій).

Наразі завдання врахування позицій фахівців у цій галузі полегшується появою низки праць оглядового характеру. Зокрема, такою працею є розвідка Ж. Павленко та А. Антонова 2023 року «Гібридна війна»: аналіз визначень поняття.² Її автори слушно зазначають, що наукові доробки щодо проблематики здійснюються здебільшого в межах воєнних та політичних наук, хоча ці дослідження вимагають у першу чергу глибокого й ретельного філософського, зокрема логіко-методологічного, осмислення з метою конструювання поняття «гібридна війна».

Погоджуючись з цією тезою, разом із тим зауважимо, що автори послуговуються популярними, але хибними, як на наш погляд, уявленнями про співвідношення роду та виду при характеристиці цих понять, коли пишуть: «Неможливо зрозуміти поняття «гібридна війна» без його родового поняття – «війна». При цьому остання розглядається ними як феномен «суттєвими ознаками якого вважається організована збройна боротьба між державами, суспільними класами тощо; конфлікт, що здійснюється силою зброї, як між країнами, так і між сторонами всередині країни; період збройної ворожнечі або активних військових операцій, що здійснюються наземним, морським

¹ Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України: монографія / за заг. ред. А. М. Сиротенка. Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2020. 176 с.; Соколов Б. Гібридна війна в дії. День. 11 листопада 2021. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/gibrydna-viyna-v-diyi>; Bratko A., Zaharchuk D., Zolka V. Hybrid warfare – a threat to the national security of the state. *Revista de Estudios en Seguridad Internacional*. 2021. Vol. 7, № 1. P. 147–160. URL: <http://www.seguridadinternacional.es/revista/>; Osiichuk M., Shepotylo O. Conflict and well-being of civilians: The case of the Russian-Ukrainian hybrid war. *Economic Systems*. 2020. Vol. 44(1). C. 1–31. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0939362518303960>; Tkachuk I., Shynkarenko R., Tokovenko O., Svorak S., Lavoryk A. Hybrid threats and the transformation of the state political institute: a neo-institutional approach. *Journal of interdisciplinary research*. 2021. Special Issue, № 11/01-XVI. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110116/papers/A_05.pdf

² Павленко Ж., Антонов А. «Гібридна війна»: аналіз визначень поняття. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. / редкол.: О. Г. Данильян (голова) та ін. Харків: Право, 2022. № 2 (53). С. 106–119.

або повітряним шляхом». До того ж вони посиляються на авторів, які «вказують родовим до поняття «гібридна війна» поняття «збройний конфлікт» (Г. Яворська) і трактують війну як насамперед фізичний, матеріальний феномен.¹

Насправді, має бути навпаки: «гібридна війна» тут є родовим поняттям щодо поняття «війна – збройний конфлікт».

Розуміння гібридної війни як категорії, родової щодо поняття «війна-збройний конфлікт», має місце і в працях українських науковців. Скажімо, Є. Магда пропонує таке бачення змісту феномену війни: «Очевидно, що війна – це не лише безпосередньо бойові дії, але і конкуренція економік, способів життя і мислення правителів, змагання систем державного управління, сутічка потенціалів і протистояння ідеологій».² Власне, таку саму позицію займає й Д. Кулеба, який нагадуючи, що першим зафіксованим в історії елементом гібридної війни були дії Афін в V столітті до н.е. під час Пелопоннеської війни, звертає увагу на те, що Афіни, крім фронтального протистояння зі Спартою, вдалися до підбурювання підлеглих спартанцям ілотів, що врешті потягло зменшення військової потуги Спарти і підштовхнуло її до пошуків миру з Афінами.³ Тобто дії Афін виходили за звичайну поведінку учасників війн-збройних конфліктів і включали додаткові (не насильство, не збройний тиск) заходи впливу на суперника.

Головною ознакою такої війни є її «гібридність»: вона є одночасно війною інформаційною, економічною, репутаційною, смисловою. На неї повинні працювати всі, хто має вплив на населення: актори, співаки, письменники, режисери. Військові дії задають лише фон для більш масштабної війни в людському розумі.⁴

Можна припустити, що чинником розуміння поняття війни як родового (ширшого) щодо гібридної війни стало не зовсім точне тлумачення позиції низки зарубіжних авторів, котрі раніше/ першими торували шлях до теоретичних побудов сучасного концепту.

¹ Павленко Ж., Антонов А. «Гібридна війна»: аналіз визначень поняття. С. 110.

² Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти, Х.: Віват, 2015. С. 12.

³ Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти, Х.: Віват, 2015. С. 3

⁴ Почепцов Г. Гібридна війна: інформаційна складова. 25 жовтня 2015. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/14501/2015-10-25-gibrydna-viyna-informatsiyna-skladova/>

Зокрема, Ж. Павленко та А. Антонова ведуть мову про «концепцію «гібридного» типу війни» (hybrid warfare).¹ Разом із тим, далі вони зауважують, що «... термін «hybrid warfare» буквально означає «гібридні засоби ведення війни».² На наш погляд саме другий з наведених варіантів переклад є більш точним. Його переваги помітні й при аналізі висловлювань зарубіжних авторів, які наводяться та аналізується далі у цій науковій розвідці. Для нас є важливим відзначити те, що формулювання більшості з них укладаються у концепцію «гібридна війна – родове поняття, що охоплює різні види війни».

Застосовність такої концепції легко проглядається на досвіді України, який показав, зокрема, можливості використання цивільних зі зброєю, «зелених чоловічків» тощо як засіб впливу на місцеве населення з метою залучити його на свій бік.

Характерними рисами гібридної війни є *урбанізація*, та *зв'язаність*, як посилення різних видів зв'язку між людьми.– це війна в містах. У цій міській війні й виникають типи супротивників, із якими Україна зустрілася в гібридній війні, бо це недержавні збройні угруповання, що використовують асиметричні методи боротьби.

Використовується також акцент на мові, до якого слід додати акцент на культурі, літературі, медіа, за якими стоїть відповідна картина світу. Мова важлива, але спільна картина світу важливіша. ...у випадку Криму навіть військову зброю було переможено зброєю гуманітарною. Правда, до неї входила не лише картина світу, а й деякі методи впливу з арсеналу спецслужб типу фіктивних дзвінків з дому до командирів.

Російські операції в Україні порівнюють із китайською концепцією війни без обмежень, (котра, як на наш погляд, за своєю суттю є війною гібридною, бо містить дуже багато невійськових інструментів). І одній, і другій властиві однотипні елементи: інвестиції, купівля медіа, підтримка політичних партій, розвідувальне проникнення в європейські структури, встановлення зв'язків між релігійними інституціями, використання нерозв'язаних етнічних конфліктів, підтримка російських засобів інформації за кордоном (типу Russia Today), координовані кібератаки.

¹ Павленко Ж., Антонов А. «Гібридна війна»: аналіз визначень поняття. С. 107.

² Павленко Ж., Антонов А. «Гібридна війна»: аналіз визначень поняття. С. 108.

«Гібридними» за суттю заходами є «фази кримської операції», що їх виокремлює Г. Почепцов: попередня дестабілізація, введення в оману, інформаційна операція, обмежена військова інтервенція.¹

РВНП (російська війна нового покоління) = версія концепції гібридної війни.

Висловлена думка, що концепція гібридної війни належить російському генералу Герасимову.²

Це не зовсім так (точніше – зовсім не так), хоча можна визнати й певні пріоритети росії у цій справі, оскільки, попри те, що гібридна війна стара, як сама війна, але, вперше в історії саме в Україні росія звела гібридну війну в абсолют.³

Якщо ж говорити про витoki поняття «гібридна війна», розглядаючи його як феномен, хай не юридичний, але такий, що є чинником трансформації концепту приватного права, а відтак впливу останнього на правопорядок у відповідній сфері, пріоритети у сфері створення сучасної концепції гібридної війни гарно визначив/охарактеризував Г. Почепцов у статті, присвяченій питанням історії поняття гібридної війни в США і Росії.⁴ Акцентуємо далі увагу на тих аспектах цієї публікації, що мають найбільший інтерес у контексті проблематики нашого дослідження.

Що стосується російського доробку, то тут фактично йдеться про модернізацію В. Герасимовим російської теорії нетрадиційних воєн (а фактично – «війн без правил»), засновник якої Іссерсон у книзі «Нові форми боротьби», виданій ще у 1940 році, писав: *«Війна взагалі не оголошується. Вона просто починається наперед розгорнутими збройними силами»*. Важливу роль відіграли також положення творів Месснера (воєнний теоретик з білої еміграції, якого аналітики називають улюбленим стратегом путіна) стосовно війн майбутнього:

¹ Гібридна війна: інформаційна складова. Георгій Почепцов. 25 жовтня 2015. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/14501/2015-10-25-gibrydna-viyna-informatsiyna-skladova/>

² Хорунжий Г. Війна Росії проти України російська пропаганда як складова «гібридної війни». URL: ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ РОСІЙСЬКА ПРОПАГАНДА ЯК СКЛАДОВА «ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ»-> Стаття -> Український науковий журнал «ОСВІТА РЕГІОНУ» (uu.edu.ua);

³ Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Х.: Віват, 2015. С. 3.

⁴ Гібридна війна: інформаційна складова. Георгій Почепцов. 25 жовтня 2015. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/14501/2015-10-25-gibrydna-viyna-informatsiyna-skladova/>

«У минулих війнах важливим вважалося захоплення території. Надалі найважливішим буде розглядатися захоплення душ у державі, з якою ворогують». Вважаючи, що традиційні методи ведення війни вже вичерпані, він обґрунтовував низку важливих висновків: *«Колись війни йшли у двовірному просторі – на поверхні моря й суходолу. Потім з'явився третій вимір – війна в повітрі. Тепер найважливішим став четвертий вимір – психіка сторін, що воюють».* Американці програли війну у В'єтнамі саме в головах. *«Політика є мистецтвом об'єднання людей. Найважливішим завданням у бунтовійні є об'єднання власного народу і залучення на свій бік частини народу держави, з якою ведеться війна»*, – зазначав він.¹

Відштовхуючись від констатації того, що нині змінилися «правила війни», оскільки невійськовий інструментарій починає бути ефективнішим за військовий, Герасимов обґрунтовував тезу про те, що наразі набувають ваги політичні, економічні, інформаційні, гуманітарні методи, що активізують протестний потенціал населення. До них додаються приховані військові засоби. (Принагідно зазначимо слушність зауваження, що «Росія ніколи не використовувала в своїх стратегічних документах і доктринах термін «гібридний». Більше того, у росії просувалася думка, що не вона, а проти неї Захід веде гібридну війну, і це саме західна концепція. У викладі на початку 2013 року В. Герасимовим російського бачення гібридності йшлося не про дії росії, а містилася конспірологічна російська версія «арабської весни» і ставилось завдання знайти методи протидії. Відтак росія розробляла власні методи гібридної війни, які незабаром були застосовані проти України.»²

Як зазначив Герберт Макмастер: «Щоб захиститися від внутрішньої опозиції та повернути Росії велич, Путін воскресив націоналістичну місію країни, він зображує свій народ як безстрашний і розробляє зовнішню політику, яка має залякати сусідів і похитнути західні демократії».³

¹ Почецов Г. Гібридна війна: інформаційна складова. 25 жовтня 2015. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/14501/2015-10-25-gibrydna-viyna-informatsiyna-skladova/>

² Долженко О. О. Концептуальні засади та понятійно-категоріальне визначення «гібридної війни» в контексті загроз національній безпеці України. *Гілея*. 2018. Вип. 128. С. 315–317.

³ Макмастер Герберт. Поля битв. Боротьба за захист вільного світу / пер. з англ. Надія Коваль К.: Наш формат, 2023. С. 46.

Путінські амбіції штовхали його і очолювану ним країну до війни за «втрачену велич», заради якої варто було битися з численними супротивниками – за його оцінками, з усім вільним світом. Водночас битва «за велич» для росії була пов'язана з проблемою виживання, оскільки вона, як зауважує Г. Макмастер, була недостатньо сильна, щоб безпосередньо змагатися зі США та їхніми союзниками в Європі й Азії, поступаючись їм за усіма основними економічними показниками. Вразливими місцями росії були також корупція (за «Індексом сприйняття корупції» – 135 місце в світі), несприятливі демографічні тенденції.

Але «відповідно до своїх кадебістських звичок Путін і Патрушев цікавляться не так розбудовою Росії, як підривом інших держав. ... він розробляє складні стратегії, спрямовані на досягнення цілей, розташованих майже на межі, переступання якої здатне викликати узгоджену відповідь або держави-мішені, або, скажімо, її союзників по НАТО».¹

На таких ідейних засадах і баченні світового без/порядку й ґрунтуються положення згаданої статті Валерія Герасимов 2013 року з її базовими акцентами: «змінилися самі «правила війни», «зросла роль невоєнних способів досягнення політичних і стратегічних цілей, які в окремих випадках значно перевищують силу зброї за своєю ефективністю».

Крім того, «концепція Герасимова» мала джерелом також здобутки американців, котрі у пошуках засобів боротьби з міжнародним тероризмом звернули увагу на доцільність акценту «невоєнних операцій» (Operations Other Than War) за тісної взаємодії з недержавними акторами та медіа-середовищем. Це радикально змінювало підходи до військової стратегії – щонайменше, першочергові цілі ударів обиралися тепер виходячи із подальшого «потрібного» інформаційного «резонансу» таких дій.

Відтак першою жертвою війни ставала інформаційна інфраструктура противника: вороже суспільство отримувало вже спеціально підготовану інформацію. Новий етап розвитку ця концепція отримала після трагічних подій 11 вересня 2001 року, коли головним противником стали розосереджені, горизонтальні мережі терористичних груп з автономними «комірками», без жорсткої вертикалі управління

¹ Макмастер Герберт. Поля битв. Боротьба за захист вільного світу. С. 46-47.

«країна-спонсор – лідер угруповання – польові командири – бойовики». Для боротьби з таким противником був потрібен цілком новий інструмент, який би обов'язково враховував і нову інформаційну реальність світу «Інтернету 2.0». Так з'явилася нова концепція інформаційно-психологічного протистояння з назвою Мережно-центричне протистояння (Network-Centric Warfare – NCW).

Російське воєнно-політичне керівництво було в захваті від ідеї, а для усунення проблем з її практичним втіленням знайшли просте рішення: замість традиційних військових підрозділів використовувати «гібридні», неідентифіковані війська. Поки противник намагається зрозуміти, що є джерелом загрози – і поки прийде до тями, операція завершується з тим інформаційним «ефектом», який формується агресором.

Запозичену ідею «перехрестили» у «сетевые войны», а пізніше начальник російського генштабу генерал В. Герасимов прочитав лекції перед складом Академії воєнних наук (АВН), які охарактеризували як «доктрина Герасимова 1.0 і 2.0», давши пізніше гібридному інструментарію назву «асиметричні дії»).

Водночас практика застосування гібридного підходу показала, що він є критично залежним від двох параметрів: 1) ефекту несподіванки, 2) часу.

Якщо під час анексії Криму у лютому 2014 році російські гібридні підрозділи виконали практично усі поставлені задачі до того, як політичні й безпекові інституції України змогли подолати цей штучно створений «інформаційний хаос», то вже під час спроби окупації Донбасу, коли Україна знала, чого можна очікувати від росіян, у липні–серпні 2014 року росія була змушена відмовитися від «чистої» гібридної тактики і перейти до масованого використання регулярних збройних сил, які відкрито переходили російсько-український кордон на Сході для підтримки гібридних збройних формувань, що діяли на Донбасі.

2 березня 2019 року генерал Герасимов представив еволюційне продовження свого попереднього виступу перед членами АВН, в якому були враховані практичні уроки і зроблені відповідні висновки.

Новий варіант гібридних методик РФ спирався більшою мірою на масштабне застосування конвенційних сил у масштабному збройному протистоянні, головною метою якого було «досягти переваги

над рештою людства». Положення оновленої концепції щодо бачення гібридного інструментарію торувало шлях до повномасштабного вторгнення рф на територію України 24 лютого 2022 року, втілюючи концепт «стратегії активної оборони», фундаментальною частиною якого був «комплекс запобіжних заходів з нейтралізації загроз безпеці держави».

Як вважає Т. Жовтенко, повномасштабне вторгнення російських військ в Україну також засвідчило загальну обмеженість гібридної стратегії кремля: перші дні вторгнення продемонстрували, що зс рф діють за тим самим шаблоном, як вони діяли в Криму 8 років до того, масштабувавши «кримську операцію» на територію усієї української держави і спираючись цього разу на більшу чисельність власних сил.¹

За оцінками Макмастера, сукупність цих та аналогічних їм тверджень, що поєднують дезінформацію та заперечення власної відповідальності з використанням руйнівних технологій, за допомогою яких росія атакує сильні сторони цільових держав і грає на їхніх слабкостях, планування використання економічної залежності від енергоносіїв, які постачає росія, браваду, визнання доцільності використання удосконалених, неконвенційних, конвенційних і ядерних воєнних засобів, і склали «доктрину Герасимова», відому також під назвами «методичка Путіна», «російська війна нового покоління» – (РВНП), а також «гібридна війна».²

У кожному разі, створення «власної російської» доктрини гібридної війни це не просто інтелектуальні вправи, а пошук та апробація засобів досягнення бажаного глобального результату. «Спрощено геополітична мета Росії при розв'язанні глобального гібридного конфлікту усвідомлювалася таким чином: методами гібридної війни зруйнувати існуючий світопорядок, щоб відновити світопорядок періоду холодної війни і в ньому посісти звичне місце (або максимально порівняне – з поправками на зміцнілий Китай та ін.)

Як наголошує В. Горбулін, «слід зрозуміти і прийняти, що новий гібридний світо(без)порядок, який вибудовується на наших очах, – це не якийсь «транзитний стан», це і є нова реальність, котру аж ніяк не можна екстраполювати на реалії минулого. ... у цій новій гібрид-

¹ Жовтенко Т. Гібридна війна: анатомія інструментарію й перемоги. 3 листопада 2022. URL: <https://dif.org.ua/article/gibridna-viyna-anatomiya-instrumentariyu-y-peremogi>

² Макмастер Герберт. Поля битв. Боротьба за захист вільного світу. С. 47.

ній реальності може просто не виявитися гідного місця для Росії», бо вона «й сама стає дуже вразливою до інструментів і механізмів, методів і методологій гібридної війни якщо вони будуть використані проти неї».

Поки що Москва робить те, що вона робила завжди, і досить успішно, – знищує існуючу реальність. У справі деструкції з нею зрівнятися важко. Проти конструктивів завжди був її слабким місцем, а тепер і поготів.

РФ нічого пред'явити не тільки світові та країнам, що її оточують, але й своїм власним громадянам: аналітичні документи – майже не стосуються внутрішніх проблем, більшість – про зовнішню політику. ... А її зовнішня політика загалом – це нарощування потенціалу ведення гібридних війн на нових просторах».¹

Констатувавши «закамуфльоване» привласнення російськими політиками і військовими концепції гібридної війни, погодимось з позицією Г. Почепцова, що насправді поняття гібридної війни у сучасному (військовому) його розумінні увів Ф. Гоффман,² котрий сформулював кілька важливих постулатів: 1) *«Гібридні війни не є новими, але вони [щоразу] різні»*. 2) *«Гібридні війни об'єднують у собі летальний характер державних конфліктів із фанатичним та затяжним запалом нерегулярної війни»*. 3) у таких війнах має враховуватися взаємодія когнітивного та віртуального просторів.³

До основних характеристик гібридної війни відносять маскування її під невійськовий інструментарій, а також високий рівень неочікуваності. Відтак найважчою ситуацією, яку породжує гібридна війна, є її непередбачуваність. Як підкреслюють дослідники асиметричних конфліктів: *«Від західних демократій очікується поведінка, що відповідає правилам, у той же час від терористів, за визначенням, цього не очікують»*. Із іншого боку, саме це стає завданням гібридної війни.

Гібридна війна надає перевагу тому, хто вміє працювати з масовою свідомістю. Сторона, що атакує, повинна доводити справедливість своїх дій як власному народові, так народу, на який націлена

¹ Світова гібридна війна: український фронт: монографія /за заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017. С.9-10.

² Гібридна та складна війна. Вибір Януса: визначення сьогоденного багатогранного конфлікту. URL: Журнал Збройних Сил – Гібридна vs. складна війна (armedforcesjournal.com)

³ Hoffman F. G. Hybrid warfare and challenges. *Joint Force Quarterly*. 2009. I. 52.

атака. А для атакованої сторони досить важко давати відповідь такій неоголошеній війні.¹

Постає питання щодо чинників зростання популярності концепту /терміну «гібридна війна» і, значною мірою, витіснення ним традиційного терміну «війна».

Деякі автори вважають, що гібридна війна стала здобутком нового часу саме тому, що багато потрібних для неї завдань можна виконати за рахунок інформаційного компоненту. Чим сильнішим стає розвиток інформаційного компоненту, тим легшим буде виконання цих завдань.²

Натомість, інші автори зростання інтересу до категорії «гібридна війна» пов'язують з вадами існуючого розуміння поняття. При цьому зауважується, що «згідно з міжнародним правом, «війна» – це стан справ між двома державами, або між двома групами держав, або між державою і групою держав, який супроводжується здебільшого розірванням дипломатичних відносин, подальшим призупиненням застосування загальних норм міжнародного права мирного періоду і загальною рішучістю вчинити насильницькі дії, навіть якщо такі дії насправді не мають місця. Процеси глобалізації, необхідність ведення війн за ресурси та у вирішенні геополітичних конфліктів неминуче призводять до настання юридичних наслідків для країн-учасниць війни у вигляді міжнародних санкцій».

На таких тезах ґрунтується висновок, що у XXI столітті постає гостра необхідність заміни класичного розуміння «війни» на модерне поняття «гібридна війна», яке у законодавстві країн учасників «війни» не визначене».³

Як на наш погляд, слухними є і одна, й інша точка зору, відображаючи обставини залежні (бажання обійти правила міжнародних угод та пов'язані з цим санкції тощо) та менш залежні (формуван-

¹ Почепцов Г. З історії поняття гібридної війни в США і Росії. 1 листопада 2015. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/14619/2015-11-01-z-istorii-ponyattya-gibrydnoi-viyny-v-ssha-i-rosii/>

² Почепцов Г. Гібридна війна: інформаційна складова. 25 жовтня 2015. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/14501/2015-10-25-gibrydna-viyna-informatsiyna-skladova/>

³ Долженко О. О. Концептуальні засади та понятійно-категоріальне визначення «гібридної війни» в контексті загроз національній безпеці України. *Гілея*. 2018. Вип. 128. С. 315–317.

ня інформаційного суспільства, розвиток інформаційних технологій тощо) від волі людей.

В Україні першим монографічним дослідженням гібридної війни, що з'явилося після Майдану та російської агресії 2014 року стала вже згадувана книга Євгена Магди «Гібридна війна: вижити і перемогти», опублікована у 2015 році.¹

У ній розставлені головні акценти щодо цього концепту. Гарну можливість для цього створив сам автор, котрий у статті для MediaSapiens розповів про історичний, енергетичний та інформаційно-психологічний аспекти гібридної війни, назвав чинники, через які Україна стала жертвою агресії з боку Росії та відповів на основні питання щодо передумов та початку гібридної війни, чи готувалась до неї росія та яким є рецепт перемоги для України.²

Відповідаючи на ці питання, Є. Магда зазначив, що росія гібридною війною проти України намагається вирішити одразу кілька актуальних для себе геополітичних завдань: позбутися конкурента у впливі на пострадянському просторі; гіпотетичною поразкою України деморалізувати низку держав Центральної та Східної Європи тощо.

Попри твердження путіна, що анексія Криму стала реакцією на події Майдану, аналіз злагодженості військових, інформаційних та дипломатичних дій росії від початку 2014 року свідчить про тривалу підготовку до дестабілізації ситуації в Україні. Є підстави вважати, що в активну фазу вона перейшла ще в 2010 році, з приходом до влади Віктора Януковича (при цьому Є. Магда зауважує, що у кремлі планували запустити механізм агресії під час президентської кампанії 2015 року, яка за визначенням є періодом кризи та нестабільності для країни перехідної демократії).

Метою агресора є деморалізація українського суспільства і крах українського державного проєкту зсередини, у чому путін на той час зумів досягнути серйозних успіхів, але досягти поставленої мети – перетворення українського суверенітету на суто декоративний атрибут – так і не зумів.

Головним фронтом гібридної війни є фронт інформаційний, де росія інтенсивно використовує «приватно-державне партнерство» різноманіт-

¹ Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Х.: Біват, 2015. 304 с.

² Магда Є. Гібридна війна: питання і відповіді. 27 липня 2015. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/13805/2015-07-27-gibrydna-viyna-pytannya-i-vidpovidi/>

них медіа, реалізуючи три взаємопов'язані завдання: створює сприятливий інформаційний фон усередині Росії, здійснює килимові бомбардування дезінформацією українських громадян, формує сприятливе для себе інформаційне середовище на Заході. Не менш важливим є енергетичний фронт, оскільки кремль використовує енергоресурси як інструмент політичного впливу в Європі. Крім того, у випадку з Україною використовується проросійське лобі та представники радикальних політичних сил Старого Світу, переписування історії та інтенсивний вплив російської православної церкви на події на пострадянському просторі.

Гібридна війна висуває до України, на думку Є Магди, вимогу виявити здатність до змін. Їй кинuto виклик у ситуації, максимально складній, на хвилі ейфорії від утечі Януковича. Україна переживає момент істини. Нашій країні потрібні реальні реформи, посилення позицій середнього класу й формування національної ідеї, що може об'єднати мільйони громадян України. Вона проста – створення сильної та квітучої держави, здатної стати повноправним членом європейської сім'ї народів.¹

До цього ми додамо: необхідне також створення сильного громадянського суспільства і впровадження у життя приватно-правового способу мислення і буття. Знаковим рішенням у цій галузі можна вважати підтриманий Верховною Радою в цілому законопроект 4254 «Про публічні консультації» (прийнятий 20.06.2024 р.)², який дасть можливість усім охочим брати активну участь у житті держави та кожної окремої громади. Він зробить роботу влади більш прозорою, а її рішення якіснішими та більш легітимними в очах суспільства. Документ є євроінтеграційним та включений у програму реформ Ukraine Facilitie, тож Парламент виконав одну з умов для отримання Україною подальшого фінансування.³

Що стосується визначення поняття гібридної війни та супутньої його характеристики, то тут українські дослідники пропонують різні його варіанти, акцентуючи увагу на тих чи інших її ознаках.

¹ Магда Є. Гібридна війна: питання і відповіді. 27 липня 2015. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/13805/2015-07-27-gibrydna-viyna-pytannya-i-vidpovidi/>

² Парламент ухвалив Закон про публічні консультації. URL: Парламент ухвалив Закон про публічні консультації (golos.com.ua)

³ Що змінять обов'язкові публічні консультації. Усе, що треба знати про новий закон. 21.6.24. URL: https://glavcom.ua/columns/olena_shuliak/krok-do-zmitsnennja-demokratiji-shcho-zminjat-obovjazkovi-publichni-konsultatsiji-1006316.html?utm_source=gravitec&utm_medium=push&utm_campaign=

Так, В. Липкан визначає термін «Гібридна війна» як «цілеспрямований процес встановлення зовнішнього управління альфа суб'єктом над об'єктом управління, встановлення тотального контролю над сферою державного управління, в якому вирішальну роль відіграють інформаційні засоби».¹ На його думку, суть гібридної війни полягає у тому, щоб одна домінантна група управління (альфа група, незалежно від того держава це, чи могутня транснаціональна корпорація, синдикат) підкорила і створила необхідні та достатні умови для підкорення іншої соціальної групи (соціальної системи, громадянського суспільства, держави тощо), при цьому не встановлюючи повного та тотального контролю над суверенітетом та територією, іншими важливими, але не життєво необхідними атрибутами, що супроводжується також капітуляцією збройних сил.

Спираючись на аналіз точок зору зарубіжних науковців, О. О. Долженко визначає поняття «гібридна війна» у контексті загроз національній безпеці як «різновид збройного конфлікту, який включає у себе політичну, ідеологічну, економічну, інформаційну та військову складову, необхідні для досягнення поставлених цілей шляхом встановлення контролю над певною територією або соціальною групою».²

На думку Бориса Бідічева, керівника «Центру вивчення гібридної війни», ГО «Українська тактика», гібридна війна поєднує традиційні і нетрадиційні методи. Тобто, симетричні і асиметричні, військові і невійськові методи ведення війни. Найважливіше зрозуміти, що гібридна війна – це війна, яка поєднує звичайні і незвичайні форми ведення війни, які дійсно переплітаються, і ніхто вже не може зрозуміти взагалі: це війна чи не війна точиться³. І це, мабуть, найнебезпечніше.

Філіп Карбер розрізняє 4 воєнних і 4 невоєнних чинники гібридної війни. 4 воєнних – це використання традиційних якихось військових конвенційних сил, сил спеціальних операцій, сил нетрадиційних,

¹ Липкан В. А. Роль стратегічних комунікацій у протидії гібридній війні проти України. *Проблеми протидії проявам тероризму, сепаратизму та екстремізму в сучасних умовах*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 25 вересня 2015 р.). Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний ун-т внутрішніх справ, 2015. С. 24-26.

² Долженко О. О. Концептуальні засади та понятійно-категоріальне визначення «гібридної війни» в контексті загроз національній безпеці України. *Гілея*. 2018. Вип. 128. С. 315–317.

³ Так що ж таке гібридна війна? І чи гібридна війна в Україні? 18 липня 2017. URL: <https://www.armyfm.com.ua/tak-shho-zh-take-gibridna-vijna-i-chi-gibridna-vijna-v-ukraini/>

якихось неконвенційних, а також проксі-сил. Це військова складова. Невійськова складова – це політичні, економічні чинники, це кібер-простір і медіа-простір. Сюди входять пропаганда, інфовійни і все, що з цим пов'язано. І всі ці чинники тісно переплітаються. Найнебезпечніше і найдивовижніше для військових у цій війні – це те, що на застосування одним ворогом одного з чинників, інший відповідає зовсім іншим. Асиметрія є головною ціллю, а головне, чим ми користуємося – політичний простір. І це досить ефективно. Ми не перші, ми не останні, але це доволі ефективно, це дозволяє нам чинити реальний опір тій агресії, яка відбувається. Фактично на якісь перемоги ворога на полі бою, ми відповідаємо рішенням політичних, економічних, інформаційних сил.... І так само робить наш ворог. І це є гібридна війна.

У гібридній війні ніхто не може сказати, хто буде завтра союзником, а хто буде ворогом. В рамках гібридної війни ми не можемо сказати, що виграли, до того моменту поки є протиріччя, поки точиться конфлікт як такий, він може приймати збройні чи беззбройні форми, більш мирні чи більш воєнні, з більшим чи меншим відсотком насильства. Але поки є самі передумови, він буде тривати, і треба на ці проблеми дивитися в геополітичному ракурсі. Поки їх не буде вирішено, цей конфлікт буде.

Борис Бідічев зазначає далі, що перевага проксі-сил полягає в тому, що держава не відправляє великої кількості своїх синів, вони не гинуть на чужині невідомо за що. З позитивного – мінімізація матеріальних втрат, не лише людських ресурсів. Набагато дешевше виходить навчити, озброїти, налагодити логістику проксі-силам, ніж повноцінно займатися логістикою і розгортати повноцінний експедиційний корпус своїх власних сил.

З негативного – конфлікт стає більш кривавим. Місцеві сили не дуже дотримуються законів війни, Женевських конвенцій... Кожного разу все це може вийти на рівень етнічного конфлікту з ознаками геноциду. Конфлікт може точитися десятиріччями, що не входить в плани держави, яка ініціювала такий гібридний конфлікт для вирішення конкретних питань.

Ще одна вада – велика залежність. Ми годуємо і вирощуємо паразита, котрий весь час вимагатиме грошей, зброї, людей, техніки. Ми розраховуємо, що коли ця сила прийде до влади, ми зможемо на неї

спиратися, а вона в цьому випадку розраховує і далі спиратися на попередню підтримку від свого «старшого брата».

Фактично ми опинилися не готові до стану гібридної війни. Вона йде по всіх фронтах в економіці, дипломатії. На нас постійно тиснуть постачанням газу, виявилось таким чином можна створити серйозні проблеми для противника. І фактично Росія влаштувала собі лабораторію одну в Сирії, одну на сході України і використовує там в тому числі проксі-сили... Тут присутні всі чотири військові чинники: регулярні сили, наприклад, деякі їх регулярні частини, що розташовані біля кордону, час від часу перетинають кордон, виконують завдання і повертаються. Фахівці з ГРУ присутні і як радники, і як командири, займаються безпосередньо розвідкою... Також використовуються неконвенційні сили на кшталт ПВК ..., але на відміну від так званих «відпускників», це суто цивільні люди. І разом з тим використовуються проксі-сили. Це люди, які працюють хто за гроші, а хто за якусь ідею, але ми розуміємо, що це і є справжні проксі-сили РФ.¹

1.2. Проблема легітимації війни та гібридні війни

Починаючи з грецької Античності, поняття війни було предметом дискусій. Спроби надати цьому явищу якихось правових рамок вживалися від давніх часів. Але створюється враження, що у Стародавньому світі ці зусилля були спрямовані головним чином на правове забезпечення підготовки до війни, а не якесь її обмеження.

Показовим у цьому сенсі є слідування у Стародавньому Римі, з його прагненням юридичного облаштування світу, гаслу «*Si vis pacem para bellum*». Принагідно зауважимо, що Пентагон високо цінує уроки /досвід Риму щодо військової справи. Означимо далі кілька важливих моментів, скориставшись для цього висновками статті Ноя Шахтмана,² присвяченої дослідженню Управління мережевої оцінки Пентагону «*Військова перевага в історії*», завершеного в 2002 році дослідниками, що фінансуються Net Assessment. Мета дослідження «розглянути

¹ Так що ж таке гібридна війна? І чи гібридна війна в Україні? 18 липня 2017. URL: <https://www.armyfm.com.ua/tak-shho-zh-take-gibridna-vijna-i-chi-gibridna-vijna-v-ukraini/>

² Ной Шахтман. URL: Військове навчання чекає на уроки в Римі | ПРОВОДОВИЙ (wired.com)

«ключові гегемоністські сили», щоб зробити висновки про те, як Сполучені Штати «повинні думати про збереження військової переваги в 21 столітті». В ньому «у надзвичайному уривку дослідження наводиться римський досвід – понад тисячолітню давність – як прецедент довгострокового домінування Америки»: «Римська модель передбачає, що Сполучені Штати можуть зберігати свою військову перевагу протягом століть, якщо вони залишаться здатними трансформувати свої сили до того, як супротивник зможе розвинути контрспроможність. Трансформація в поєднанні з сильними стратегічними інститутами – це потужна комбінація, яку супротивник має подолати».

Відтак важливість стратегії полягає в тому, що підкреслюється значення сильних стратегічних інститутів та трансформації для збереження військової переваги.¹

Разом із тим, попри значення війн у бутті людства і прагнення не надто часто апелювати до міжнаціональних фобій у Європі поза періодом релігійних війн XVI ст.² у міждержавних стосунках протягом століть відносини війни і миру залишалися невпорядкованими.

Попри розбіжності у розумінні понять війни і миру у політичних, філософських і правових сенсах, деякі автори вважають, що «вони тим не менш можуть бути визначені доволі чітко. Війна має розумітися як насильницьке вирішення конфлікту між державами – а не як гоббсівський стан тривалої невизначеності. Мир вимагає щонайменше відсутності війни. Якщо ми не сприйматимемо мир як протилежність війни, то можливо визначити його через ознаки відсутності ворожечі, або ж, що ще краще, через порядок альтернативного вирішення конфліктів. Між цими двома поняттями є третє, яке у кантівських термінах може бути назване припиненням вогню. Під час припинення вогню не відбуваються насильницькі дії, однак немає й жодного іншого способу вирішення конфлікту. Поширення поняття війни на терористичні акти й контртероризм заперечує новочасне обмеження кола можливих суб'єктів державами, а тому несе ризики легітимзації ерозії гуманізму під час війни, так само як і ерозії принципу суверенітету й розмежування кримінального права і права війни... все ж більш адекватним підходом є вирішення проблеми транснаціонального тероризму в термінах миру, коли насильницькі акти юридично

¹ wired.com

² Дюрант В., Дюрант А. Уроки історії людства як продукту людського досвіду. С. 128.

караються в порядку альтернативного вирішення конфліктів, а не в термінах війни і миру, що може призвести до емоційної, а не раціональної легітимації риторики ворожості».¹

У спрощеному вигляді війну визначають як «соціально-політичне явище, пов'язане з докорінною зміною характеру відносин між державами, народами, націями, класами і соціальними групами та переходом протиборчих сторін від застосування ненасильницьких форм і способів боротьби до прямого застосування зброї та інших насильницьких засобів для вирішення певних суспільно-політичних, економічних, ідеологічних, а також національних, релігійних, територіальних та інших протиріч.

При цьому, попри розмаїття поглядів на війну, загальновизнаним є її зв'язок з політикою. В їх складній взаємозалежності визначальними є соціально-політичні чинники. Глибинні причини, справжній механізм виникнення війни зумовлюється багатофакторним комплексом причинно-наслідкових зв'язків, вкрай загостреними суперечностями, які вже не можуть бути вирішені політичними засобами, без застосування насильницьких засобів. Отже, мають місце певні розбіжності у трактуванні поняття війни, які відповідають різним науковим парадигмам, але за суттю вони однакові».²

Спираючись на такі засади розуміння сутності та поняття війни, далі торкнемося «права війни», як результату визнання певної сутності війни і юридичної основи характеристики війни, як правової категорії, а відтак – як чинника впливу на цивільно-правове становище приватної особи.

Спроби «гуманізувати» війну

Водночас зі спробами визначити війну відбувається «зустрічний рух»: перші спроби гуманізувати війну в міжнародному праві (праці Ф. Найтінгел, заснування Міжнародного Комітету Червоного Хреста, укладення I Женевської конвенції 1864 року і Гаазьких конвенцій 1899/1907 років. Навіть висловлюються досить категоричні твер-

¹ Філіп Гізбертц. Поняття «мир» і «війна в контексті транснаціонального тероризму. *Філософія права і загальна теорія права*. № 1. 2019. С. 214.

² Локальна війна і воєнний конфлікт: сутність понять та їх типологія. URL: Локальна війна і воєнний конфлікт: сутність понять та їх типологія. Реферат – Освіта.UA (osvita.ua)

дження, що «після досвіду двох світових війн міжнародне право ... більш не обмежене встановленням гуманітарних правил і стає міжнародним режимом попередження й заборони війни».

Однак такі висловлювання, як і сподівання, виявилися помилковими, хоча для них, здавалося, існувало достатньо надійне підґрунтя: з 1871 по 1914 рік Європа насолоджувалася періодом відносного спокою (котрий, озираючись назад, зазвичай іменують «Прекрасною епохою», «Золотим віком») – періодом, коли «європейська цивілізація досягла своєї найбільшої сили у світовій політиці, а також мала максимальний вплив на народи за межами Європи»,¹ демонструючи оптимізм, технічний прогрес, гарні економічні умови, художні досягнення, культурний прогрес.

Але, попри встановлення міжнародного права та Гаазький трибунал, які мали слугувати механізмами вирішення міжнародних суперечок, зміцнення миру, сприйняття їх як провісників періоду, який, здавалося б, вийшов за межі жорстокості війни, ідилічна «Бель Епок» розлетілася вщент влітку 1914 року з початком військових дій² між Австро-Угорщиною та Королівством Сербія після вбивства ерцгерцога Франца Фердинанда³.

Оголошення війни на тлі ескалації напруженості спричинило ланцюгову реакцію, яка занурила Європу, а згодом і світову спільноту, у зтяжний і руйнівний конфлікт, який тривав роки, супроводжуваний кровопролиттям і стражданнями.

У підсумку Перша світова війна, яку зазвичай називають Великою війною, стала добою глибоких потрясінь, зумовлених тим, що великі держави вступили в інтенсивні та смертоносні протистояння, попри існування згаданих Конвенцій.

Велика війна, здавалося, стала катарсисом, одним з найбільш помітних проявів якого стала поява «втраченого покоління», а відтак, пов'язаних з ним політичних, соціальних, літературних та мистецьких феноменів.⁴

¹ Palmer, Robert Roswell (20 вересня 2013). *Історія Європи в сучасному світі*. Колтон, Джоел, Крамер, Ллойд С. (11-е вид.). Нью-Йорк, Нью-Йорк. ISBN 978-0076632855. OCLC 882719311

² Австро-Угорщина оголосила війну Сербії | 28 липня 1914 | ІСТОPIЯ (history.com)

³ Чи призвело це вбивство-самогубство до вбивства Франца Фердинанда і початку Першої світової війни? Вінтажні новини (thevintagenews.com)

⁴ Андрієвський О. І мертві, і живі, й непоговорені: літературне покоління Першої світової. В кн.: Втрачене покоління. Антологія. К. Стилет і стилос. 2021. С.5-15.

Переосмислення трагічного досвіду Першої світової не вберегло людство від Другої світової війни, але, усе ж, сприяло тому, що з пактом Бріана-Келлога (1928) і формуванням ООН (1945) загальна заборона насильства стає частиною міжнародного права.

Поняття війни майже повністю витісняється поняттям збройного конфлікту,¹ з урахуванням світових війн і технологічного розвитку, класичний стан війни стає все менш функціональним. Утім це веде до нових форм і цілей війни».²

На наше переконання, остання тенденція потужно сприяла розвитку різноманітних форм «гібридної війни», даючи змогу таким чином оминати й без того непевні бар'єри «права війни» – гуманітарного права.

Утім, це визнають і ті дослідники, які загалом досить оптимістично налаштовані щодо оцінок міри гуманізації міжнародного права. Зокрема, Філіп Гізбертц, котрий вважає, що після Другої світової війни ідея миру переживає своє відродження, що зокрема відобразилося у тому, що дослідження миру й конфліктів стають самостійною академічною дисципліною, а через ядерне стримування відкрита війна стає нефункціональною, далі вимушений констатувати, що «навіть дисфункціональність не стає фінальною точкою розвитку поняття війни: «нові війни» характеризуються транснаціональністю (тобто вони виходять за межі національних контекстів і монополій на застосування сили), асиметричністю (тобто відмінністю супротивників у розрізі стратегій і збройних технологій) і тривалістю (тобто відсутністю бажання сторін досягнути вирішення конфлікту)/³

Як на наш погляд, головною проблемою при визначенні поняття «війна», а відтак – «право війни» було неврахування тієї обставини, що «війна» є родовим поняттям (тобто «війною гібридною», що поєднує різні форми і способи різних видів насильства у різних сферах буття, аби нав'язати противнику свою волю). Внаслідок цього почалися даватися ознаки хибі надто широкого розуміння війни, що робили практично нездійсненими спроби створити дієву форму запобігання

¹ Тут і далі підкреслено нами – Є. Х., О. Х. До чинників і негативних наслідків такого рішення ми повернемося далі.

² Філіп Гізбертц. Поняття «мир» і «війна» в контексті транснаціонального тероризму... С. 208.

³ Філіп Гізбертц. Поняття «мир» і «війна» в контексті транснаціонального тероризму. *Філософія права і загальна теорія права*. № 1. 2019. С. 209.

війни та визначити її наслідки. Тим більше, що поруч з нечітким поняттям «воєнна війна» з'явився більш конкретний термін «збройний конфлікт», який, починаючи з 50-х років XX ст., вживається набагато частіше, ніж термін «війна». Якщо у перших з міжнародних конвенцій у цій сфері використовувався термін «війна» (Гаазькі конвенції 1907 р. – застосування норм права «на випадок війни», Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних чи інших подібних газів і бактеріологічних засобів 1925 р., конвенції, які регулюють ведення морської війни), то у Женевських конвенціях 1949 р. поряд з терміном «війна» використовуються позначення «міжнародний збройний конфлікт» (ст. 2) і «неміжнародний збройний конфлікт» (ст. 3).

Це зазвичай пояснюють прагненням відповідно до політичної та ідеологічної ситуації змістити акценти у цих поняттях, та узгодити із доктриною заборони використання війни як законного засобу вирішення міжнародних спорів. Хоча на наш погляд, чинником тут передусім були згадувані методологічні вади, що заважали розумінню сутності війни, як поняття більш широкого, ніж «збройний конфлікт».

Відтак протягом практично усієї другої половини XX ст. фахівці у різних галузях прагнули чітко з'ясувати різницю між поняттями «війна» і «збройний конфлікт», сподіваючись, що це дасть змогу узгодити концепти «право війни» та «право збройних конфліктів», а також низку похідних категорій і понять гуманітарного права в умовах суперечливих процесів глобалізації та глокалізації.

Оголошення війни тягне для держав – її учасників – настання певних наслідків: розірвання дипломатичних відносин та припинення консульських стосунків між цими державами; анулювання двосторонніх договорів, зокрема політичних; призупинення дії багатосторонніх міжнародних договорів для воюючих сторін (зберігають чинність договори у сфері захисту прав людини, гуманітарного права, про кордони тощо); припиняються будь-які економічні, торгові, фінансові взаємини між фізичними та юридичними особами країни противника; торгові судна сторін, які на момент початку війни знаходяться в порту держави противника, можуть бути реквізовані або затримані до кінця війни незалежно від того, належать вони державі, фізичним чи юридичним особам; до громадян держави противника

застосовується спеціальний правовий режим (інтернування), пов'язаний з частковим обмеженням прав людини.

Повоєнний досвід свідчить, що чимало великих держав, які «*de jure*» проголосили принципи демократії та поваги до норм міжнародного права, не раз розпочинали великі війни чи збройні конфлікти, не оголошуючи про їх початок. Пояснення таких фактів не становить особливих труднощів, оскільки застосування терміну «війна» вимагає формального її оголошення, що тягне за собою згадані вище наслідки, а також створює ризик притягнення до міжнародно-правової відповідальності (ст. 5 визначення агресії, яке прийняте Генеральною Асамблеєю ООН 14 грудня 1974 р.).

Відтак класична характеристика війни доповнюється інтерпретаціями її поняття, як комплексу заходів, спрямованих на захоплення чужих природних, енергетичних та людських ресурсів, де перетинаються такі категорії як «збройний конфлікт», «військова експедиція», «інцидент», «інтервенція», «спеціальна військова операція» та ін.

Разом із тим, хоча у Женевських конвенціях і Додаткових протоколах досить часто зустрічається термін «збройний конфлікт», у цих документах немає визначення цього поняття. Відсутність його супроводжується певними як теоретичними, так і практичними труднощами щодо уніфікації його застосування. У загальній ст. 2 Женевських конвенцій зазначається, що «ця Конвенція застосовуватиметься в разі оголошення війни або під час будь-якого іншого збройного конфлікту, який виник між двома або декількома Високими Договірними Сторонами, навіть у тому випадку, якщо одна з них не визнає стану війни».

Таким чином, якщо виникає збройний конфлікт між двома або декількома державами, то міжнародне гуманітарне право стає чинним автоматично, незалежно від того, чи оголошено війну і чи визнають учасники конфлікту стан війни. Єдиною підставою, достатньою для застосування гуманітарного права, є наявність збройного конфлікту.

Згідно зі ст. 2, загальною для Женевських конвенцій, під конфліктом розуміють будь-яке зіткнення між двома або більше державами із застосуванням збройних сил. При цьому не має значення ані тривалість конфлікту, ані кількість жертв. Навіть незначного прикордонного інциденту досить, щоб ситуацію визнали збройним конфліктом.¹

¹ Поняття війни та збройного конфлікту – Міжнародне публічне право – Навчальні матеріали онлайн (pidru4niki.com)

Отже межа між «війною» і «збройним конфліктом» досить умовна, хоча такий поділ має значення для права, що застосовується під час збройних конфліктів. При цьому вважається, що поняття «збройний конфлікт» є ширшим і включає поняття «війна». Але не кожний збройний конфлікт можна називати війною, оскільки між ними існують відмінності змістовно-формального характеру: у випадку війни – це вимога певного суб'єктного складу – між двома державами, або між двома групами держав, або між державою і групою держав, який супроводжується здебільшого розірванням дипломатичних відносин, подальшим призупиненням застосування загальних норм міжнародного права мирного періоду і загальною рішучістю вчинити насильницькі дії, навіть якщо такі дії насправді не мають місця» тощо. Кваліфікуючим формальним чинником такого «стану справ» (війни) є акт оголошення війни (III Гаазька конвенція 1907 р.). Початком війни вважається момент фактичного відкриття воєнних дій або формального оголошення війни, навіть якщо за цим практично не почалися воєнні дії.¹

Оскільки стосовно дій росії в Україні часто вживається термін «агресія», зауважимо його відмінності від позначення «війна». Зокрема Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) «Про визначення агресії» – від 14 грудня 1974 року та поправки до Статуту Міжнародного кримінального суду, схвалені 11 червня 2010 року, передбачають, що, незалежно від того, оголошено війну чи ні, актом агресії, поміж інших дій, кваліфікованих як агресія, – є «Засилка державою або від імені держави озброєних банд, груп, нерегулярних сил чи найманців, які застосовують збройну силу проти іншої держави» (пункт «g» ст. 3 згаданої Резолюції та пункт «g» ст. 8 bis Статуту Міжнародного кримінального суду).² Отже, відмінною ознакою агресії можна вважати те, що у випадку застосування збройної сили визнання її агресією не залежить від оголошення війни.

Крім того, існує необхідність розмежування понять «війна» і «стан війни», зумовлена, зокрема, тим, що в Україні противники мобілізації вимагають «стан війни», аргументуючи цю вимогу тим, що поки не буде оголошений стан війни, масова мобілізація протизаконна», «яке

¹ Міжнародне публічне право. Підручник. За ред. В. М. Репецького. URL: Поняття війни та збройного конфлікту. URL: pidru4niki.com

² Василенко Володимир. На війні як на війні: *tertium non datur*. Книга 3. К.: Темпора, 2020. С. 18.

право має держава мобілізувати людей, якщо війна Росії не оголошена». Крім того, існує думка, що офіційно затверджений стан війни дав би міжнародній спільноті та судам додаткові правові підстави у таких питаннях, як компенсації, повернення полонених та притягнення до відповідальності воєнних злочинців.

В українському законодавстві формулювання «стан війни» згадується всього кілька разів і докладних тлумачень щодо нього немає.

У Конституції стан війни згаданий двічі: у розділі про Верховну Раду, до повноважень якої належить «оголошення за поданням президента України стану війни і укладення миру», а також у розділі про президента, який «вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України».

Ця ж процедура прописана і в законі Про оборону України¹. Там також зазначено, що з моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій настає воєнний час, який закінчується у момент припинення стану війни. Однак визначення, що таке «воєнний час», у законодавстві немає.

Окрім цих трьох згадок, інших пояснень про «стан війни» в українському законодавстві немає.

У міжнародному праві про «стан війни» (state of war – англ.) вперше згадується у Конвенції про початок воєнних дій², яку схвалили в Гаазі 1907 року і яку визнав СРСР. За нею, про стан війни має повідомити та сторона, яка напала, а не жертва агресії: «Держави, що уклали цей договір, визнають, що воєнні дії між ними не повинні починатися без попереднього та недвозначного попередження, яке матиме або форму мотивованого оголошення війни, або форму ультиматуму з умовним оголошенням війни».

Однак ця вимога не означає, що, якщо держава формально не оголосила війну іншій, вона не вважається агресором.

Міжнародне право регламентує, які саме дії є актом агресії, незалежно від того, була оголошена війна, чи ні. Відповідно до Резолюції Генасамблеї ООН від 14 грудня 1974 року, якщо якась держава засто-

¹ Про оборону України | від 06.12.1991 № 1932-XII (rada.gov.ua)

² Конвенція про початок воєнних дій. URL: IHL Treaties – Hague Convention (III) on the Opening of Hostilities, 1907 (icrc.org)

сувала збройну силу першою – це достатнє свідчення акту агресії¹. Тож на міжнародну кваліфікацію російської агресії наявність чи відсутність стану війни ні для України, ні для Росії не впливає.

«У нас є міждержавний збройний конфлікт, який класифікований міжнародними організаціями як агресія, є рішення міжнародних судів... Щодо питання можливих репарацій, то воно регламентується завданою шкодою. Встановлено на міжнародному рівні неспровокованість і протиправність нападу на Україну. Цього буде достатньо для будь-яких компенсацій», – каже юрист Борис Бабін кореспондентам BBC -Україна.

Українська влада, судячи з усього, теж поки що не вважає за потрібне вдаватися до будь-яких законодавчих ініціатив із використанням поняття «стан війни». У відповідь на електронну петицію² з вимогою оголосити стан війни з РФ, яку оприлюднили у травні 2022 року на інтернет-представництві президента, тодішня заступниця міністра оборони Ганна Маляр відповіла: «Якщо, приміром, є факт вторгнення військ іноземної держави на нашу територію, факт окупації – це вже агресія, а побутовою мовою – війна... Не треба приймати закон або видавати указ, який спеціально би підтвердив, що в нас війна».³

Встановлення стану /факту «війни» та її характеристика ускладнюються тим, що погляди на війну та її соціально-політичний зміст постійно еволюціонують, а відтак потребують адаптації до сучасних військових трансформацій.⁴

Попри реалії, багато фахівців у галузі міжнародного права скептично ставиться до визнання гібридної війни правовим поняттям. Разом із тим, існує й інша точка зору, прихильники якої вважають, що сучасна система безпеки, котра склалася в міжнародному

¹ Визначення агресії. Затверджене резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml

² Про оголошення стану війни із Російською Федерацією. URL: Про оголошення стану війни із Російською Федерацією Електронні петиції. Офіційне інтернет-представництво Президента України (president.gov.ua)

³ Противники мобілізації вимагають «стан війни». Що це і чим відрізняється від воєнного стану. 15 січня. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/stan-viyni-i-voyenniy-stand-u-chomu-riznicya-50384299.html>

⁴ Валіулліна З. В. Військова теорія К. Клаузевіца в теоретичному дискурсі. *Ефективна економіка*. 2017. № 11. URL.: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5881>

праві після 1945 року, нині неспроможна відповісти на загрозу, відому як «гібридна війна», невинувато залишаючи цей термін поміж не-конвенційних.

Зокрема, Власюк В. В., Карман Я. В. у статті «Деякі основи поняття «гібридна війна» в міжнародному праві» зробили спробу з'ясувати правову сутність поняття «гібридна війна» та спрогнозувати зміни у міжнародному праві,¹ слушно зазначаючи, що внесення його до міжнародного права «стало прерогативою не тільки наукового дослідження, а й обов'язковою ланкою роботи державного апарату в галузі захисту безпеки всіх сфер держави та підтримання безпеки».²

Право збройних конфліктів, синонімом якого є міжнародне гуманітарне право або право війни – частина міжнародного права, яка регулює та контролює дії сторін, котрі беруть участь в конфлікті складається як з договірних, так і з звичаєвих норм і є основним правом, обов'язковим для учасників збройного конфлікту,³ виявилось не здатним регулювати питання, що виникають в сучасних війнах.

Гібридизація війни поглиблює ці проблеми і може призвести до того, що право збройних конфліктів втратить своє значення як неспроможне вирішити правові питання сучасної гібридної війни, забезпечити правовий контроль та захист сторін.⁴

Якщо тенденція до розвитку права збройних конфліктів як чогось застарілого та неактуального буде продовжуватися, учасники збройних конфліктів, а також і все міжнародне співтовариство, почне роз-

¹ Зауважимо, що наше бачення сутності гібридної (полігібридної) війни та її ознак відрізняється від того, що пропонують автори, але ми не вступаємо тут у дискусію з ними, оскільки нас, передусім, цікавить погляд на концепт «гібридна війна» фахівців у галузі міжнародного права. Є. Х., О. Х.

² Власюк В. В., Карман Я. В. Деякі основи поняття «гібридна війна» в міжнародному праві. URL: АПП – науково-практичний журнал (кпу.ua); Власюк В. В., Карман Я. В. Деякі основи поняття «гібридна війна» в міжнародному праві. *Право і громадянське суспільство*. (URL: knu.ua)

³ Interparliamentary Conference for the Common Foreign and Security Policy and the Common Security and Defence Policy. Andis Kudors. Hybrid War – A New Security Challenge for Europe. 4 – 6 March 2015. Riga. URL: <http://www.parleu2015.lv/files/cfsp-csdp/wg3-hybrid-war-background-notes-en.pdf>

⁴ Bachmann, Sascha-Dominik Oliver Vladimir and Gunneriusson, Hakan, Hybrid Wars: The 21st-Century's New Threats to Global Peace and Security (September 16, 2014). *Scientia Militaria, South African Journal of Military Studies*, Vol 43, No. 1, 2015, pp. 77-98. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2506063

глядати міжнародне право в якості більш анахронізму, ніж правового імперативу.¹

Якщо авторитет права зменшиться, правові заборони будуть безкарно порушуватися і лише певні категорії моралі зможуть якось впливати на дії учасників війни. Внаслідок цього, сторони конфлікту будуть ігнорувати зобов'язання, що входять в право збройних конфліктів, та приписуватимуть титули своїм діям як самооборони чи проводитимуть маніпуляції зі самим змістом права збройних конфліктів шляхом стратегічного застосування «lawfare» (асиметрична, гібридна війна).²

Принагідно проводиться паралель з терміном «асиметрична війна», котрий увійшов у міжнародно-правову лексику останніх років.

Асиметричну війну характеризує використання кібератак, засобів масової інформації, інтелектуальної власності, інший можливий тиск, а також використання учасниками конфлікту права у якості зброї для конфлікту, що робиться двома шляхами: 1) зловживання законом як засобом ведення війни, шляхом пошуку прогалин та відсутності чіткого трактування понять; 2) спроби нівелювати договір як недійсний та неіснуючий взагалі для цієї сторони.³

Наслідки таких дій є катастрофічними.

Якщо право втратить свою важливість, сторони в конфлікті, скоріш за все, підкреслять військову ідею необхідністю робити такі речі на війні, щоб повністю підкорити противника, і упускатимуть взагалі потребу компенсаційних зобов'язань з попередження страждань та захисту цивільного населення.⁴

¹ Major Shane R. Reeves, Major Robert E. Barnsby The New Griffin of War. Hybrid International Armed Conflicts. *Academic journal article "Harvard International Review"* 2013. URL: <https://www.questia.com/library/journal/1G1-316203914/the-new-griffin-of-war-hybrid-international-armed>

² Interparliamentary Conference for the Common Foreign and Security Policy and the Common Security and Defence Policy. Andis Kudors. Hybrid War – A New Security Challenge for Europe. 4 – 6 March 2015.- Riga. URL: <http://www.parleu2015.lv/files/cfsp-csdp/wg3-hybrid-war-background-notes-en.pdf>

³ Bachmann, Sascha-Dominik Oliver Vladimir and Gunneriusson, Hakan, Hybrid Wars: The 21st-Century's New Threats to Global Peace and Security (September 16, 2014). *Scientia Militaria, South African Journal of Military Studies*, Vol 43, No. 1, 2015, pp. 77-98. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2506063

⁴ The origins of the concept of a hybrid war. *Electronic journal «The Bell»* 28 Feb. 2015. URL: <http://www.thebellforum.com/showthread.php?t=130013>

Таким чином, сучасна війна характеризується високим рівнем жорстокості, що нівелює всі історичні спроби дійти до такого явища як «гуманізація» війни.

У підсумку Власюк В. В., Карман Я. В. визначають поняття «гібридна війна» як сучасний вид війни, де в конфлікті використовуються різноманітні засоби нападу та оборони держав, що виходять за рамки конвенційно-визначених варіантів та видів ведення війни. При цьому зброєю вже є не тільки матеріальні традиційні її види, а й модельно-організаційна та інформаційна види зброї.

Для того щоб попередити можливості підризу зусиль, що були спрямовані на гуманізацію війни, міжнародне співтовариство має визнати, що ефективність та практичність права збройних конфліктів повинні розширюватися по мірі розвитку нового «гібридного» виду війни.

Чи через міжнародний договір, чи формуванням нового міжнародного звичаю, міжнародна спільнота повинна оновити право збройних конфліктів для вирішення питань, як виникають внаслідок гібридної війни та водночас підкреслити, що гуманітарний захист, який надається згідно права збройних конфліктів, є недоторканим.

Той, хто застосовує акти «асиметричної війни/зброї (lawfare)», має нести покарання, для уникнення їх зловживання правом. Якщо міжнародна спільнота вчинить зазначені дії, то можна буде стверджувати примат міжнародного права навіть у складній гібридній війні.¹

Але водночас залишається відкритим питання: «А чи можливе реальне виконання пропозиції щодо врегулювання конгломерату стосунків / загроз, які охоплюються концептом «гібридна війна», котрий, до того ж, охоплює низку видозмін поняття «війна»?

Висновки

Аби уникнути жакіть війни, пов'язаних з нею насильства, втрат тощо, спільними діями міжнародної спільноти, яка прагнула мінімізувати ці жакіття шляхом детального врегулювання найгостріших

¹ Власюк В. В., Карман Я. В. Деякі основи поняття «гібридна війна» в міжнародному праві. URL: АПП – науково-практичний журнал (knu.ua); Власюк В. В., Карман Я. В. Деякі основи поняття «гібридна війна» в міжнародному праві. *Право і громадянське суспільство*. (URL: knu.ua)

питань, було створено ідеальну модель «конвенційної» війни, а відтак «право війни», як «право збройних конфліктів».

Але сподівання на ефективність «договірного вирішення» цих «найгостріших» питань – без зміни людської природи і за відсутності бажання й можливості «примушування до миру» – виявилися надмірними, що засвідчила поява феномену полігібридної війни, як нового (оновленого) виклику історії.

1.3. Людський вимір гібридної війни

Людина і війна нерозривно поєднані поняття: починають війни і завершують війни люди, отримують вигоди від війни – люди (переможці) і страждають від війни – люди (жертви, переможені).

При визначенні місця людини у гібридній війні вважається, що людина є об'єктом війни та знаряддям досягнення її цілей, однак існує також думка, що людина може також виступати й суб'єктом гібридної війни, якщо буде активно протидіяти гібридним загрозам.¹

Адже і в умовах гібридної війни в Україні, люди повели себе по-різному: одні стали жертвою інформаційно-психологічного впливу й підтримали агресора, інші – намагалися чинити супротив агресорові, а потім, кинувши все, переїхали на підконтрольну Україні територію не тільки через страх за життя своє та життя близьких, а й через те, що не схотіли залишатися в ідеологічному середовищі, створеному агресором.² Одні люди є об'єктами у гібридній війні, а інші – суб'єктами, що формують нову українську дійсність. І роль кожної людини визначається нею самою. Так само як забезпечення власної безпеки значною мірою залежить від самої людини.³ Так само як від активності людей залежить потужність громадянського суспільства – третьої сили, котра у відкритому/демократичному суспільстві відіграє

¹ Тараненко М. М., Ярош І. С. Роль людини в гібридній війні: українська революція 1917–1921 рр. та сучасність. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 36–39. URL: 8.pdf (lsej.org.ua)

² Караман О. Л. Методологічні засади проблеми соціалізації особистості в умовах гібридної війни на сході України: філософський рівень. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2020. № 2 (333). Ч. II. С. 161.

³ Золотар О. О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика: монографія. Київ : АртЕк, 2018. С. 7.

величезне значення в умовах гібридної війни, ефективно спонукаючи державу відшукувати «гібридні» відповіді на гібридні загрози. Зокрема, громадянське суспільство відіграє значну роль у наданні допомоги біженцям, українським військовим та населенню, а у довгостроковій перспективі, як вважається, може пришвидшити процес інформування населення щодо можливостей та переваг України на протипагу квазітериторіям ДНР та ЛНР.¹

Гібридна війна і вплив на психіку особи

Будь-яка війна – традиційна, моногібридна, полігібридна – неодмінно є насильницьким впливом на психіку особи, або у кожному разі містить елементи психічного насильства. Як слушно зауважив Георгій Почепцов ще у 2015 році: «... наразі ми говоримо про інформаційну війну, але це радше війна саме психічна, адже інформаційні потоки якраз і спрямовані на отримання ефекту в головах людей. Саме це є метою інформаційної війни».²

Погоджуючись з цією тезою, ми водночас вважаємо за необхідне додати до останнього речення «розширений перелік», аби воно виглядало наступним чином: «Саме це є метою інформаційної, воєнної, політичної, економічної, культурної, релігійної, юридичної, міжнародної, кібернетичної + будь-якої іншої полігібридної війни». Зазначене повною мірою, на нашу думку, стосується полігібридної війни, яку росія веде з Україною, та й з усім відкритим суспільством – з ким довший, з ким – менш тривалий час. (Тут варто згадати, що Міністерство закордонних справ України, у своїй позиції щодо сутності російсько-українського конфлікту серед елементів гібридної війни росії проти України назвало і пропаганду, що базується на брехні та підміні понять, і терор і залякування громадян України, і використання у своїх інтересах проросійських сил...³).

¹ Тараненко М. М., Ярош І. С., Балінська В. О. Правове регулювання статусу тимчасово окупованих територій та вплив діяльності інститутів громадянського суспільства в умовах реінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2019. Вип. 59. Т. 1. 2021. № 2. С. 79–82.

² Почепцов Г. З історії поняття гібридної війни в США і Росії. 1 листопада 2015. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/14619/2015-11-01-z-istorii-ponyattya-gibrydnoi-viyny-v-ssha-i-rosii/>

³ 10 фактів про збройну агресію Росії проти України. Опубліковано 09 грудня 2019 року. URL: <https://mfa.gov.ua/10-faktiv-pro-zbroynu-agresiyu-rosiyi-proti-ukrayini>

У зв'язку з цим зауважимо, що, хоча, на перший погляд, може здатися, ніби країна-агресор передусім жадає прирощення за рахунок України нових територій (у кожному разі, такі вимоги прозвучали в «ультиматумі» путіна, котрий заявив претензії на Крим і ще чотири українські області¹), однак російська концепція гібридної війни, як вже згадувалося раніше, фактично ґрунтується на іншому підґрунті, у формуванні якого визначальну роль відіграли ідеї воєнного теоретика з білої еміграції – Є. Е. Месснера, котрого називають улюбленим стратегом путіна.

Месснер не лише симпатизував нацистам, але й активно співпрацював з ними. У роки Другої світової війни викладав у Белграді на Вищих Воєнно-Наукових Курсах, які в основному готували кадри для «Русского охрального корпуса», сформованого нацистами з російських емігрантів для боротьби з югославськими партизанами.² Перебував на службі у воєнно-пропагандистському відділі Вермахту «Юго-Восток», де керував російською секцією. З березня 1945 року Месснер був начальником пропагандистського відділу штабу 1-ї російської національної армії, яка в останні дні війни рятувалася від наступу радянських і союзницьких війн у князівстві Ліхтенштейн. Месснеру властиві такі риси як незламний великодержавний шовінізм, стремління систематизації досвіду, прагматизм концепцій і пропозицій та готовність поступитися принципами заради бажаного результату.

Це, зокрема, відобразилось у концепції «бунтовійни»,³ сутність якої полягає у рекомендації «залучення на свій бік максимально значної частини населення країни, проти якої вчиняється агресія, та ін. По-

¹ Ультиматум путіна – це новий нацизм. Володимир Зеленський відкинув пропозицію про припинення вогню на умовах агресора. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/303355-ultimatum-putina-eto-novyy-natsizm-vladimir-zelenskiy-otverg-predlozheniya-o-prekraschenii-voyny-na-usloviyakh-agressora>

² Любителі звинувачувати українців у співпраці з нацистами, стверджують, що участь у цьому Корпусі не можна вважати ні зрадництвом, ні колаборацією, бо важливо врахувати їхні бажання «просто вижити», а також сподівання на створення мілітарної потуги для відродження у майбутнього «єдиної й неділимої» росії. Див.: Русский Корпус на Балканах. 1941–1945. М.: Вече, 2008. 416с. С.3-7. Утім «подвійні стандарти» є неодмінним елементом полігібридної війни у її російському баченні.

³ Від рос.- «мятежевойни». Як правило, використовується цей варіант перекладу. Нам здається, краще було б вести мову про «колотовійни», що точніше відображає сенс цього терміну. Див.: Російсько-український академічний словник 1924–33 pp. (А. Кримський, С. Єфремов) URL: https://r2u.org.ua/html/krym_details.html

ложення його концепції «колотвійни», викладеної у книзі «Мятеж – имя третьей всемирной» (Буенос-Айрес, 1960 року), стосовно того, що збройна боротьба перейшла від класичних воєнних методів до методів нових «боротьби заколотом», яка полягає у визнанні існування нової форми збройних конфліктів, у якій воюють не тільки війська і не стільки війська, скільки народні рухи, стали фактично посібником, відповідно до якого росія діяла у Донецькій та Луганській областях, починаючи з 2014 року.»¹

Цими ідеями керувалася, як і користувалася ними пізніше при організації відповідних заходів, росія протягом усього часу стосунків і протистояння з Україною.

Погляд у 2014 рік свідчить також, що й тоді привласнення українських територій було радше засобом, ніж метою, якою насправді є знищення української державності.

На думку Є. Магди, гібридна війна – це прагнення однієї держави підпорядкувати собі іншу. Війна полягає у прагненні однієї держави агресивно діяти на свідомість жителів іншої, яких агресор прагне залякати і деморалізувати. При цьому в умовах гібридної війни бойові дії є другорядними, а на перший план виходять інформаційні операції та інші важелі впливу.²

Зауважимо, що при цьому психічний вплив, залякування тощо людей використовується як з метою вирішення загального завдання агресора – трансформації свідомості, волі, прагнень, цінностей, а відтак знищення української державності, так і з метою нівелювання значення органів місцевого самоврядування нашої держави і територіальних громад та використання їх у своїх інтересах. Як зазначали М. Баймуратов і Б. Кофман ще у перші тижні повномасштабного вторгнення російських військ, «агресивна війна РФ проти України актуалізувала суттєву роль органів місцевого самоврядування нашої держави та територіальних громад, що ними очолюються, в організації опору окупаційним військам, причому як в ординарних умовах ведення бойових дій на їх території, так й в екстраординарних умовах в період тимчасового захвату території. Світ вже став свідком дій окупаційних військ, що скеровані проти правового статусу

¹ Месснер Евгений Эдуардович. Материал из Википедии – свободной энциклопедии. URL: Месснер, Евгений Эдуардович – Википедия (wikipedia.org)

² Магда Є. Гібридна війна: питання і відповіді. 27 липня 2015. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/13805/2015-07-27-gibrydna-viyna-pytannya-i-vidpovidi/>

ОМСВ (Херсон, Мелітополь, Бердянськ), коли агресор діє шляхом створення квазілегітимних органів місцевої влади, використовуючи суб'єктів, що згодні на колаборацію з ним, або арештовує чи бере у заручники міських та сільських голів (Мелітополь тощо) або службовців ОМСВ, – з метою залякування членів ТГ та зламу їх спротиву окупаційній владі»¹.

О. Сенченко наголошує, що метою гібридних війн є якісні зміни традиційного культурного і духовного життя, порушення спадкоємності національних ідеалів і цінностей, демонтаж історичної пам'яті. Постійний інформаційний тиск дає змогу нівелювати культурні досягнення народу, піддавати некоректній критиці традиційний спосіб життя, паплюжити героїв нації. Злам культурної самосвідомості призводить до руйнування ідейного опору, типу і стилю управління, підміни національних інтересів і цілей державного розвитку. Це допомагає спрямовувати політику супротивника у стратегічну безвихідь, знищувати його економіку неефективними реформами, гальмувати розвиток озброєнь, спотворювати основи національної культури, формувати «п'яту колону».²

Враховуючи, якого значення набуває психічний (психологічний) тиск у гібридних війнах, розглянемо далі пов'язані з цим проблеми.

Першою і найважливішою з них є визначення того, що є визначальною ознакою «війни за свідомість», а також встановлення як, власне, це має називатися.

Консцієнтальна, ментальна ціннісна війна – вибір парадигми

Коли йдеться про вплив на психіку людей з метою її зміни (деформації) як мету війни, постає питання: «Який сенс вкладається у вираз «психічний тиск»: окремий вид полігібридної війни, елемент моногібридної війни, звичайне знаряддя традиційної війни?». На наш

¹ Баймуратов М., Кофман Б. Про роль органів місцевого самоврядування в період воєнного стану в Україні. *Деокупація. Юридичний фронт*: матеріали Міжнародного експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 р.) / Державний торговельно-економічний університет, Українська асоціація порівняльного правознавства, Українська асоціація міжнародного права, Асоціація реінтеграції Криму; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. С. 138-140.

² Сенченко О. Новий виклик людству – гібридна війна. *Вісник Книжкової палати*. 2017. № 5. С. 41.

погляд, ствердна відповідь можлива щодо кожного з поставлених питань (у кожному разі буде вірною). Більш того, навіть якщо супротивники не мають спеціального наміру залякати одне одного, а сходяться у бою пунктуально дотримуючись засад «конвенційної» війни, це не виключає негативні психологічні наслідки, ПТСР тощо. Проте саме внаслідок здатності до психічного опору люди є єдиним видом істот, у якому менша особина чи група може перемогти більшу, інакше в світі домінували б фашистські супердержави, а свобода б неможливою. Але світ має зовсім інший вигляд.¹

Тому далі виходимо з того, що «психічна війна» не є окремим видом полігібридної війни. Радше, це риса будь-якої полігібридної війни, що по-різному і у різному ступені проявляється у різних видах останньої.

Разом із тим, вираз «психічна війна» може вживатися у якості самостійного терміно-поняття, як у процесі вивчення цього концепту, так для характеристики певної сукупності заходів, що застосовуються для впливу на емоційно-психічну сферу супротивника.

Ба більше для позначення брутального впливу на духовну, емоційну, психічну тощо сферу людини використовуються терміни інформаційна, консцієнтальна, ментальна, цивілізаційна, ціннісна війна (перелік не вичерпний, і можливо, в результаті вивчення цього питання буде розширений).

Почнемо з концепту «інформаційна війна». Тут психічний вплив зазвичай здійснюється через інформацію, і вплив на духовну сферу може бути результатом суто духовного насильства. Однак психічне насильство може бути й не пов'язаним з використанням прийомів інформаційної війни, а натомість виступати як результат фізичних дій агресора. Таким випадком, на нашу думку, є геноцид, за допомогою якого досягається мета загарбника не лише привласнити чужі території, але й закріпити успіх, убезпечивши себе шляхом деформації свідомості підкорених народів від деокупації.

Отже, констатуємо, що поняття інформаційної війни і війни психічної різні за обсягом і заходами, що застосовуються.

Зауважимо також деяку некоректність вживання терміну «психічна війна», оскільки у цьому разі є перехід на інший рівень таксономії.

¹ Юнгер Себастьян. Плем'я. Про повернення з війни і належність до спільноти / пер. з англ. Ольга Корнюшина. К. Наш Формат, 2023. С. 12.

Подивимось, чи можна виправити цю хибу, скориставшись концептом «консцієнтальна війна», який набув популярності протягом останніх років. Зокрема, «консцієнтальною» деякі автори вважають російсько-українську війну, вказуючи, що вона «є не боротьбою різних інтересів, а передусім змаганням цінностей, що є характерним для війн міжцивілізаційних, війн, котрі вкладаються в концепцію консцієнтальної війни, війни духовної та смислової». На думку А. Шумки, така війна «спрямована на віртуальний простір та впливає на пізнавальну сферу людини. Об'єктами впливу тут є світоглядні переконання населення та цінності, сформовані у суспільствах. Мета – від тактичної цілі – зміни ставлення людей до процесів та подій до стратегічної цілі – зміни їх самоідентифікації». Походження терміну «консцієнтальність» тут виводиться від латинського *constientia* – «свідомість» або «совість», тлумачачи вираз «консцієнтальна війна» як «війна на ураження свідомості», і зазначаючи, що з кінця 90-х років Москва розпочала неоголошену війну за свідомість українців, бомбардуючи їх наративами, а Україна не одразу усвідомила, що наративи формують не тільки розуміння минулого, але і програмують майбутнє. Та наративна війна, та невід'ємна частина великої стратегічної консцієнтальної війни завдала Україні найбільшої шкоди, призвела до того, що українці виявились не готовими до початку гібридної агресії Росії у 2014 році.¹

Але, попри те, що концепція «консцієнтальної війни» приваблює спробою акцентувати увагу дослідників на значенні «світоглядних переконань населення» та «цінностей, сформованих у суспільстві», як об'єктів агресії (вони ж, очевидно, є змістом «свідомості», на ураження якої спрямована війна), ми не отримуємо відповіді на питання, чим за такого бачення «бомбардування свідомості наративами» відрізняється від інформаційної війни, яка ведеться тими самими наративами і має таку саму мету «ураження свідомості»?

У кожному разі, помітної різниці, яка б давала підстави вести мову про «консцієнтальну війну», як вид, полігібридної війни, тут не вбачається.

Мабуть, тому деякі автори, використовуючи обидві згадані категорії, слушно вважаючи, що за будь-яких обставин між державами

¹ Шумка А. В. Російська агресія в Україні 2022 року як консцієнтальна війна. URL: <https://www.polukr.net/uk/blog/2022/12/rosijska-agresija-v-ukraini-jak-konceptualna-vijna/>

буде іти війна за вплив на людську свідомість, відносять інформаційну та консцієнтальну війни до складників¹ гібридної війни,² які безпосередньо визначають роль людини у ній.³

Дехто веде мову не про психічну чи психологічну війну, а про те, що війна між державами, війна за людський розум і волю ведеться постійно (на комерційному, психологічному, ідеологічному та інших фронтах).⁴

У підсумку, як на наш погляд, створюється враження неузгодженості змісту та його позначень, а також некоректності використання деяких термінів на кшталт «нарративна війна» (хоча, можливо насправді малася на увазі «війна нарративів», що, утім, також потребує пояснення).

У пошуках подолання вад згадуваних вище «психологічних» концепцій гібридної війни політики і науковці очікувано вийшли на позначення «ментальна війна», котрий нині вважається виразом, який став узагальнюючим, увібравши в себе попередні позначення («когнітивна війна», «консцієнтальна війна», «семантична війна», «дискурсивна війна» та ін., поширені у ХХІ ст.), котрі, хоча і не абсолютно взаємозамінні, але з різних боків описують одне й те саме явище – ураження нематеріальних складових мілітарної потуги: людської волі, духу, свідомості тощо.⁵

Позначення «ментальна війна» (іноді під назвою «мережева війна») активно використовується російськими військовиками і політиками, для яких воно є частиною «теоретичної» бази переінакшення

¹ Підкреслено нами – Є. Х., О. Х.

² Вашенко Н. М. Теоретичний вимір дослідження поняття «консцієнтальна війна» в умовах гібридної агресії Росії проти України. *Новітні тенденції в медіагалузі*: ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 07 квітня 2020 року). Київ, 2020. С. 1–8. URL: Теоретичний вимір дослідження поняття «консцієнтальна війна» в умовах гібридної агресії Росії проти України – Наукова сторінка (univ.kiev.ua); Горбенко Ю. Л. Особистість у гібридній війні: психологічний вимір. *Психологія і особистість*. 2017. № 2 (12). С. 30–39; Сенченко М. І. Латентна світова інформаційна війна. Київ: ФОП Стебеляк, 2014. С. 14–15.

³ Тараненко М. М., Ярош І. С. Роль людини в гібридній війні: українська революція 1917–1921 рр. та сучасність. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 36–39. URL: 8.pdf (lsej.org.ua)

⁴ Золотар О. О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика : монографія. Київ: АртЕк, 2018. С. 7.

⁵ Сергій Громенко. «Ментальна війна» як складова агресії Росії проти України. 23 травня, 2022, glavcom.ua. URL: <https://glavcom.ua/columns/sgromenko/mentalna-viyna-yak-skladova-agresiji-rosiji-proti-ukrajini-847665.html>

світового порядку за російськими уявленнями та уподобаними засобами.

Головні положення російського варіанту бачення «ментальної війни» викладені у статті Андрія Ільницького «Стратегія ментальної безпеки Росії» (котра власне, репрезентує інтерпретацію Ільницьким «Стратегії національної безпеки» США щодо «мереживних війн» з відповідною зміною знаків «плюс» на «мінус» і навпаки та розставленням відповідних російських ідеологічних наголосів). На такому підґрунті ментальна війна визначається як «скоординована сукупність різного масштабу дій та операцій, спрямованих на «окупацію» свідомості супротивника з метою паралічу його волі, зміни індивідуальної та масової свідомості населення для деморалізації армії та суспільства, знищення духовно-моральних цінностей, традицій та культурно-історичних засад держави, «стирання» національної ідентичності народу». У відповідь пропонується запровадження Стратегії ментальної безпеки з наступних складових: 1) консолідація держави і суспільства на базі ідеології; 2) створення центрів моніторингу, аналізу і прогнозування та розробка методів протидії ментальним загрозам; 3) посилення захисту інформаційної інфраструктури і розвиток кіберсил; 4) захист цінностей народів Росії, «запобігання фальсифікації історії, припинення атак на ментальну сферу росіян, духовну та культурну спадщину, сакральні та символічні області, історію та російську мову».¹

Потім ця концепція була розвинута і удосконалена з врахуванням необхідності посилення ідеологічних елементів. Зокрема, у наступних публікаціях на цю тему більш акцентується увага на злі «глобалізації», необхідності захищати «власні цивілізаційні цінності». При цьому залишається незмінною голівна ідея. На тлі констатації того, що глобальні еліти зробили свою справу і США як держава входить в період занепаду, а Захід переживає екзистенційну кризу внаслідок деградації ліберальної мрії, стверджується, що Росія отримує шанс повернути собі статус особливої цивілізації. Відтак оголошується, що «головним завданням є формування власної російської ідеології та

¹ Громенко С. «Ментальна війна» як складова агресії Росії проти України. 23 травня, 2022, glavcom.ua. URL: <https://glavcom.ua/columns/sgromenko/mentalna-viyna-yak-skladova-agresiji-rosiji-proti-ukrajini-847665.html>

стратегії з протидії тотальній деградації світу, спричиненій західними глобалістами». Загалом ця концепція – радше сукупність ідеологізованого наративу, закликів та гасел, ніж «концепція».

У цьому сенсі більш аналітичними виглядають погляди Андрія Фурсова, який вважає, що ментальна війна має три рівні: 1) «війна фактів» – їхнє заперечення, викривлення, віддзеркалення чи знецінення; 2) «війна концепцій» – боротьба за інтерпретацію фактів; 3) «війна сенсів» – боротьба за право давати феноменам оцінки (Що важливіше – право України обирати рух до НАТО чи право Росії протистояти глобалізації?). – «Для більшості жителів планети відповіді на всі три питання не є аж так очевидними, – слушно зазначає, коментуючи ці положення, Сергій Громенко.¹

Загалом практично усім «концепціям» російських авторів на цю тему властиві такі спільні риси, як емоційні інвективи та заклики, і, водночас, відсутність визначення таких принципово важливих понять «ментальність» і «цінності», якими ці автори оперують.

У зв'язку з цим зауважимо, що для сучасних російських «концепцій» історичного розвитку, «теоретиків» міжцивілізаційних конфліктів термінологічна недбалість, так само як і відсутність методології дослідження, є природною, попри усі їхні претензії на «глобальні відкриття». До того спонукають традиція – сотні літ викривлення перебігу історичного процесу, упереджене тлумачення соціальних подій, а також запозичення і цілеспрямоване зловмисне перекручення концепцій суспільного розвитку, запропонованих зарубіжними науковцями тощо.

«Ментальна війна» проти «ментальності» та «цінностей» інших

Аби по можливості усунути зумовлені згаданим підходом вади та хиб («білі плями» та термінологічні суперечності) концепції «ментальної війни», а відтак з'ясувати її реальне значення, коротко

¹ «Ментальна війна» як складова гібридної. До чого готується Росія і до чого слід готуватися Україні? 20.05.2022 від UIFuture. URL : <https://uifuture.org/publications/mentalna-vijna-yak-skladova-gibrydnoyi-do-chogo-gotuyetsya-rosiya-i-do-chogo-slid-gotuvatysya-ukrayini/>. Громенко С. «Ментальна війна» як складова агресії Росії проти України. 23 травня, 2022, glavcom.ua. URL: <https://glavcom.ua/columns/sgromenko/mentalna-viyna-yak-skladova-agresiji-rosiji-proti-ukrajini-847665.html>

охарактеризуємо концепт «ментальність»/ менталітет (використовуючи висновки та їх обґрунтування з наших попередніх праць на цю тему¹).

Не торкаючись тут проблемних питань визначення терміно-поняття «цінності» (що ми робили раніше²), зазначимо лише характерні властивості цього концепту, зауваживши, що їхня природа тлумачиться неоднаково у різних галузях знань.

З погляду філософії «цінність» – це поняття, що позначає належне та бажане, на відміну від реального. За сенсом «цінність» споріднене з поняттям «значущість», оскільки відображає не лише властивості предмета, а й потреби суб'єкта, а критерієм ефективності та інтенсивності цінностей вважається повнота задоволення, що супроводжує їх відчуття.

У політичній науці цінності розуміються як джерела індивідуальної мотивації, що функціонально еквівалентні потребам, і визнаються реальними іманентними регуляторами діяльності. Цінність визначають як предмет потреб, пов'язуючи поняття цінностей з реальністю людського існування, підкреслюючи, що цінності – це те, у чому людина має потребу, що необхідне для забезпечення її життєдіяльності, зокрема, політичної, розглядаючи цінності, насамперед, як інтерес, мотив і стимул розвитку теорії і практики політичних відносин, норм і зразків політичної діяльності.

У підсумку під цінностями розуміють основи духовного та матеріального життя людини, які визначають мету, сенс, значення, наміри, нормативність і формальні межі її самореалізації. Їх визначають також як загальноприйняті уявлення людей про цілі й норми поведінки, що втілюють історичний досвід і концентровано виражають смисл культури певного етносу і навіть людства загалом.³

¹ Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Менталітет, правоментальність та концепт приватного права. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2015. № 8. С.53-59; Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт. Том III. Концепт приватного права і рекодифікації цивільного законодавства в Україні: рефлексії фронтиру: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. С.35-52.

² Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт. Том V. Протистояння відкритого та закритого суспільств і приватне право. (Частина I. Приватне право у відкритому суспільстві: монографія. Одеса: Фенікс, 2022. С. 35-63.

³ Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах / Авт. колектив: М. І. Михальченко (керівник) та ін. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. С.7-9.

На основі такого розуміння цінностей, зокрема «цивілізаційних цінностей», як базової загальної категорії, розглядаємо далі їх зв'язок з концептами «менталітет», «ментальність» та «правоментальність».

Ментальність характеризують як сукупність символів і образів, котрі відображають уявлення даного соціуму про навколишній світ, уявлення, що в свою чергу, зумовлюють мотиви поведінки та вчинки людей, які закріплюються у свідомості людей у процесі спілкування.¹

Концепт «менталітет» як спосіб мислення, світосприйняття, духовної налаштованості, притаманний індивіду або групі, використовується для характеристики національних особливостей народів, особливостей культури (часом при цьому для розкриття духовної структури суспільства припускається деяка частка містичності і, крім поняття «менталітет», вживається, як його синонім, термін «національна душа».²

Менталітет базується не на системі логічних категорій і понять, а на образах або стереотипах думок, уявлень, дій, які навертають людину до певних типів реакцій. Це своєрідний механізм, що визначає характер довготривалих форм поведінки і думок людини в рамках тієї чи іншої спільності. Він виступає як характеристика стану рівня і спрямованості свідомості (індивідуальної і групової), її здатності до засвоєння норм, принципів і цінностей життя, до адаптації до умов соціального середовища, впливу на неї, до відтворення досвіду попередніх поколінь.³

Протистояння менталітетів і цінностей

Як зазначалося, критерієм цивілізації, як і основою самоідентифікації кожної спільноти людей, має слугувати ментальність /менталітет, оскільки остання визначає особисту та колективну систему цінностей, а та, у свою чергу, складає основу формування (трансформацій) менталітету суспільства та його членів.

¹ Українська та зарубіжна культура: Підручник. За ред. В. О. Лозового. Харків, 2005. С. 245.

² Смітюх Г. Є., Стрілецький В. В. Український менталітет. URL: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/SacralUkraine/Mentality.html>

³ Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт. Том III. Концепт приватного права і рекодифікації цивільного законодавства в Україні: рефлексії фронтиру: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. С. 47.

У підсумку, система домінуючих цінностей і виступає підґрунтям його цивілізаційної самоідентифікації (що знаходить зовнішнє відображення у звичаях, традиціях, релігії чи інших світоглядних ученнях) та цивілізаційній ідентифікації його сусідами.

Висновок про вирішальне значення системи цінностей впливає з розуміння цивілізації як особливої форми мислення, що виокремлює у суспільстві живе, органічне начало і виражає соціально-духовні складові суспільства.

Внаслідок дії цих чинників виникає, по-перше, проблема самоідентифікації цивілізацій, а відтак, проблема визначення підстав і характеру формування адекватних цінностей.

Проблему такої ідентифікації добре видно на прикладі спроби окреслити коло можливих критеріїв віднесення певних держав до Європи, як цінності.

Хоча називалося декілька таких критеріїв, однак жоден поки що не зміг стати вирішальним для визначення такої космополітичної ідентичності. Так, у середовищі євробюрократів головним таким критерієм виступив критерій «громадянства», який є, вочевидь, поверховим. Другим критерієм виступає критерій релігії (який іде з давніх часів європейської ідентичності як «християнської цивілізації»), але який у наш час теж не спрацьовує, оскільки внаслідок «ісламізації» європейського континенту ця територія втрачає риси релігійної гомогенності. Ще одним критерієм виступав «ціннісний» або «культурний» критерій з такими цінностями, як «свобода», «право», «справедливість», однак ці критерії теж виявилися недостатніми для загальноєвропейської консолідації та вироблення принципів певної «транснаціональної культури». Нарешті, останнім критерієм є критерій «Ми – Вони», тобто критерій суто негативний, що базується на консолідації «проти».

Свого часу саме комунізм, що уособлювався як «варварство», надавав європейцям можливостей ідентифікувати себе як «Захід». Але після 1989 року занепаду СРСР та його розпаду основні європейські цінності (свобода, право, «відкрите суспільство», «права людини», справедливість, демократія) були визначені та сформульовані як антитеза тоталітарним принципам організації суспільного буття – що усвідомлювалися як «варварські» – та як основа для формулювання власної ідентичності як «Заходу». Після зникнення тоталітарної

радянської держави на кордонах Європи ці цінності залишилися як антитеза більш пом'якшеним формам недемократичних режимів – режимів авторитарних.

Відтак замість традиційної опозиції «Захід/Схід» для сучасного етапу функціонування європейських цінностей характерною є заміна її на опозицію «Захід/Південь,» або опозицію «Європа/Ісламський світ», або «Європа/Третій Світ». У ролі «чужих» стали виступати авторитарні держави на пострадянському просторі. Передусім, росія та білорусь, чиї засадничі принципи є протилежними згаданім «європейським цінностям».¹

Природним виглядає, що кожна європейська країна має пройти свій шлях відбору і прийняття європейських цінностей, зокрема, у галузі права. При цьому, у першу чергу, має йтися про прийняття концепту приватного права, як цінності, а відтак – цінностей приватного права як концепту. Попри те, що у кожній цивілізації є свої власні уявлення про концепт права, стосовно концепту приватного права, як основи європейського права, існують певні ціннісні імперативи.

Принципово інакше виглядає ситуація з «поширенням / нав'язуванням цінностей у «російському фронтірі», до якого росія зараховує держави, які вважає «братніми» (тобто, залежними від неї) і котрим вона – якщо не пручаються – «добровільно», а якщо пручаються, то й шляхом відкритого насильства нав'язує свої цінності, свою ментальність.

Іноді такі дії можуть передувати військовій агресії і у цьому разі за своїм типом вони є елементом інформаційної війни, не обов'язково пов'язаною зі збройною агресією (що не завжди враховують дослідники). Так, С. Громенко, весною 2022 року висловлював думку, що, готуючись до повномасштабного вторгнення в Україну, кремль намагався здобути спочатку перевагу у ментальній війні, і вважав, що саме звідси – статті путіна про «один народ», пам'ятник князю Володимиру у кремлі, тюремні ув'язнення для «історичних» дисидентів.²

Загалом погоджуючись з цією тезою (крім кваліфікації таких дій як «ментальної війни» (радше – це дії на ураження ментальності,

¹ Адаптація України до переходу світ-системи від одно- до багатополосності: аналітична доповідь, 2013. С. 44-45.

² Громенко С. «Ментальна війна» як складова агресії Росії проти України. 23 травня, 2022, glavcom.ua. URL: <https://glavcom.ua/columns/sgromenko/mentalna-viyna-yak-skladova-agresiji-rosiji-proti-ukrajini-847665.html>

свідомості, дії, спрямовані на створення хаосу у сприйнятті цінностей тощо), водночас маємо зауважити, що навряд чи є виправданим пов'язувати їх лише «з підготовкою до повномасштабного вторгнення», оскільки аналогічні наративи і дії мали місце набагато раніше і, так само, не припинилися після початку повномасштабного вторгнення.

Із цим пов'язаний другий тип ураження ментальності об'єкту агресії – під час збройної агресії, на тимчасово окупованих територіях тощо, і, зазвичай із застосуванням фізичного та психічного насильства, з метою завдати шляхом цього насильства суттєвого ураження індивідуальній та колективній ментальності.

Утім на окупованих територіях можуть застосовуватися як один, так і другий тип впливу на ментальність місцевого населення. Як зазначає П. Кралюк «зараз на окупованих територіях створені такі умови, що людина, яка не взяла російський паспорт, практично не може існувати. Вона не матиме роботи, не зможе займатися бізнесом, отримувати медичну допомогу, здійснювати поїздки і так далі і таке подібне. Навіть не можна поховати людину, якщо вона не має такого паспорта. Тому чимало людей змушені брати такі паспорти. Але є й ті, що свідомо йдуть на співпрацю з окупантами, керуючись мотивами меркантильними. Є серед них також «ідейні», отруєні російською пропагандою. І, схоже, рівень цього отруєння дуже високий».¹

І саме таких прагне отримати російська влада з мешканців українських окупованих територій в результаті ураження свідомості останніх, зокрема, шляхом морального і фізичного впливу (насильства).

Гібридна війна і насильство

Насильство у ході війни в тій чи іншій формі (фізичне, психічне, комбіноване) застосовується для того, аби завдати (або сприяти завданню) ураження індивідуальній та колективній ментальності / свідомості мешканців країни, яка є об'єктом агресії.

¹ Кралюк П. Феномен Судоплатова. Чи достатня в Україні протидія «руському миру»? 11 лютого 2024. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-protydiya-russkomu-miru/32814566.html?utm_source=%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D1%96%D0%BE+%D0%A1%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B0+Daily&utm_campaign=0fbe4fc61b-EMAIL_CAMPAIGN_2024_02_12_12_43&utm_medium=email&utm_term=0_0fbe4fc61b-%5BLIST_EMAIL_ID%5D

При цьому гібридна війна являє собою більш витончену форму насильства порівняно з класичними війнами та передбачає застосування як прямих, так і прихованих засобів впливу суб'єкта на об'єкт. Гібридні форми насильства спрямовані в першу чергу на підкорення свідомості противника, паралізацію або спотворення його когнітивно-світоглядних функцій.

Гібридна війна, як форма насильства, передбачає застосування всіх можливих засобів переформатування суспільної свідомості країни (об'єкта нападу): нівелювання традиційних цінностей у такій країні, переписування історії з точки зору інтересів агресора, створення в суспільстві атмосфери сприйняття та лояльності щодо дій нападника – їх інтерпретація як «позитивних», «обґрунтованих», навіть «корисних» для народу, на який здійснюється напад.¹

При цьому насильство у ході гібридної війни не лише відіграє важливу роль прямого психічного впливу з метою ураження свідомості /ментальності об'єкту агресії, але також виконує функцію залякування окремих мешканців атакованих країн.

Зокрема, геноцидні дії російських окупантів у Маріуполі можна вважати саме актами залякування. Хоча тут має місце збір інформації, але вона виступає не як засіб інформаційної війни, а як докази геноциду.

Як зазначив в інтерв'ю проєкту Радіо Свобода «Новини Приазов'я» 2 листопада 2023 року керівник Департаменту протидії злочинам в умовах збройного конфлікту Офісу генпрокурора України Юрій Белоусов, «Коли російські окупанти беруть під контроль територію, вони вбивають, гвалтують, грабують незалежно від регіону. Це масове зневажливе ставлення, яке дає підстави вважати, що це геноцид», – вважає він.

У серпні 2023 року представники Харківської правозахисної групи презентували подання до Міжнародного кримінального суду (МКС) про геноцид людей в Маріуполі. Правозахисники почали документувати події, в яких бачили ознаки міжнародних воєнних злочинів проти людяності, ще з початку боїв за місто. Юрист Харківської правозахисної групи Михайло Романов розповів «Новинам Приазов'я»,

¹ Чалапко В. В. Гібридна війна як сучасна форма насильства. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого* № 1 (48) 2021. С. 138. URL: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224421>

що організація зосередилася на документуванні трьох категорій злочинів: вбивстві цивільного населення; створенні життєвих умов, які спрямовані на знищення маріупольців; депортації дітей. «Довести у суді, що Росія вчиняла саме геноцид, складніше, аніж воєнні злочини. Втім, і правозахисники, і місцеві жителі, з якими вони спілкувалися, не мають сумнівів, що Маріуполь знищували як українське місто», – додав юрист.

«Це дійсно була така своєрідна бойня. Коли вбивали, знищували людей, знищували місто, знищували інфраструктуру. Знищували місто саме як українське місто. Тому, що за певною інформацією, на сьогодні начебто там іде відбудова, цілі нові мікрорайони будуються. Тобто створюється нове місто, а місто як певний носій української ідентифікації, знищене. Саме тому ми поставили питання про геноцид.¹

Відтак складається вражаюча картина використання геноцидних дій, спрямованих на «зачищення» свідомості, підштовхування людей до відмови від власної самоідентифікації, усвідомлення себе українцями / громадянами України. Це можна вважати примушуванням до колаборації з окупантами.

Але може йтися також про «асиміляційний геноцид». Саме його ознаки просліджуються у застосуванні російськими окупантами насильства на окупованих територіях, де, як зазначив психотерапевт Роман Кечур, «...російські намагаються зробити з нами те, що вони зробили зі всіма іншими підкореними народами – і це теж є геноцидом. Вони застосовують такої інтенсивності насильство, щоб єдиним способом врятуватися було підкоритися цьому насильству. Це такий східний тип встановлення влади. Вони намагаються зробити з нас русскіх. Як це відбувається? Вони намагаються вбити тих, хто опирається, витиснути тих, хто тікає. Одні втечуть, інших вони вб'ють, а тих, хто залишиться, вони перетворять на русскіх.»

«Це називається асиміляційним геноцидом.² Психоаналітики знають, що він здійснюється через ідентифікацію з агресором, через цей

¹ «Це був дійсно геноцид»: в Україні документують злочини РФ в Маріуполі для окремого подання у Гаагу. 14 листопада 2023, Новини Приазов'я. Янковський Л., Бадюк О.. URL: «Це був дійсно геноцид»: в Україні документують злочини РФ в Маріуполі для окремого подання у Гаагу (radiosvoboda.org)

² Парламентська асамблея ОБСЄ визнала агресію РФ геноцидом українського народу – резолюція. URL: Резолюція ОБСЄ – російська агресія визнана геноцидом українського народу / NVРезолюція ОБСЄ – російська агресія визнана геноцидом українського народу / NV

відомий захисний механізм. Якщо агресор є настільки жажливий і настільки жорстокий, що він може знищити будь-який опір, то єдиний спосіб вижити – це сказати самому собі, що я є разом з ним, що я є ним. Таким способом вони хочуть українців перетворити на російських. Але в цьому насильстві є ще один момент для того, щоб воно було таким жажливим, вони повинні вбивати не тільки тих, хто опирається, а просто випадкових людей. Вони вбивають тих, хто опирається і просто випадкових людей, які попали під руку».¹

Звичною формою залякування для російської влади і військових є удари по мирних об'єктах і медичних закладах.

Усього від початку повномасштабної війни на жовтень 2024 року в Україні росіяни зруйнували вщент понад 226 медичних закладів², 1685 пошкоджено³. Але подібні злочини Росія почала вчиняти і раніше. У жовтні 2019 року The New York Times опублікував велике розслідування про нальоти російської авіації на сирійські лікарні з красномовною назвою «Чотири шпитали за 12 годин»⁴. Москва у своїй тодішній «СВО» так само заявляла, що «російська авіація завдає точкових ударів по ретельно перевіреному цілям». Отже, у своїй «антиракетній» тематиці в Україні вона просто повторює сирійську.⁵

Разом із тим, наразі залякування шляхом вбивства дітей і мирного населення поєднується російськими фігурантами з іншими прийомами інформаційної війни.

Керівник Центру протидії дезінформації при РНБО Андрій Коваленко розповів, що Росія поширює тези про нібито неготовність укра-

¹ Ідентифікація зла. Психіатр – про реакцію на обстріли, вплив насильства в історії і те, чому росіяни не визнають своїх злочинів. 10 липня. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/mentalne-zdorov-ya-v-yakomu-stani-ukrajinci-yak-spriymayut-propagandu-dochogo-tut-srsr-psihiatr-50433775.html>

² Не лише удар по лікарні «Охматдит»: воєнні злочини росіян проти українських дітей. URL: Не лише удар по лікарні «Охматдит»: воєнні злочини росіян проти українських дітей ([spravdi.gov.ua](https://pravda.gov.ua))

³ Скільки медичних закладів було зруйновано та відновлено під час повномасштабної війни. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/10/29/infografika/suspilstvo/skilky-medychnyx-zakladiv-bulo-zrujnovano-ta-vidnovleno-povnomasshtabnoyi-vijny>

⁴ Чотири шпитали за 12 годин. URL: <https://www.nytimes.com/2019/10/13/world/middleeast/russia-bombing-syrian-hospitals.html>

⁵ Чотири шпитали за 12 годин». Як Росія тренувалася бити по Охматдиту. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. 10.7.24, glavcom.ua. URL: https://glavcom.ua/publications/chotiri-shpitalli-za-12-hodin-jak-rosija-trenuvalasja-bit-pokohmatditu-1009383.html?utm_source=gravitec&utm_medium=push&utm_campaign=

їнської влади до мирних переговорів серед власних агентів впливу. За його словами, «інформаційну кампанію «Мир» росіяни почали ще кілька місяців тому, поширюючи через підконтрольних «експертів» тезу про начебто таємні переговори між Росією та Україною. Після цього блогери-мільйонники у YouTube підхопили цю тезу та почали поширювати конспірологічні теорії». «Певна частина суспільства, яка втомлена від війни, починає вірити, що в один момент, скоро і швидко, цю війну можна закінчити. Звісно ж, на умовах Росії», – пояснив він.¹

Висновки

З'ясування співвідношення категорій «людина» і «війна» («полі-гібридна війна») є однією з центральних проблем буття концепту «приватне право» у екстремальних ситуаціях полігібридної війни.

Ступінь небезпеки для прав приватної особи залежить від виду та форми війни. Скажімо, «мілітарна» війна за сутністю є «аномальною ситуацією, у якій не діють нормальні правила». Навіть, «конвенційна війна», правил якої гіпотетично дотримуються її учасники, припускає офіційне обмеження прав приватної особи при оголошенні воєнного стану.

Більш вірогідним є дотримання прав людини/ прав приватної особи у економічній, дипломатичній, юридичній, релігійній війнах.

Слабо піддаються контролю порушення прав особи (а відтак знижується можливість їх реалізації та захисту) у ході інформаційної, кібернетичної війн.

Але у кожному разі, постає питання про місце, значення і роль людини /приватної особи у гібридній війні, відповідаючи на яке, обирати, здається на перший погляд, можемо лише один з двох варіантів: 1) людина є об'єктом війни та знаряддям досягнення її цілей; 2) людина може виступати і суб'єктом гібридної війни (якщо вона буде протидіяти інформаційним впливам з боку агресора, поширюючи повну та достовірну інформацію, належним чином виконувати свій

¹ РНБО прокоментувала висловлювання про «мир» від блогерів після удару по «Охматдиту» Катерина Іванова. 12.7.23, glavcom.ua. URL: <https://glavcom.ua/country/society/rnbo-prokomentuvala-vislovljuvannja-pro-mir-vid-bloheriv-pislja-udaru-po-okhmatditu-1009801.html>

обов'язок із захисту Батьківщини, вчити оточення визначати приховані загрози).¹

Проте, на нашу думку, й інше бачення має свої вади, оскільки у першому випадку фактично нівелюється значення людини /приватної особи, а у другому – ігноруються засади міжнародного права щодо визначення війни, її суб'єктів (власне, ігнорується існування міжнародного публічного права, а відтак можливість застосування його правил та документів).

Тому оптимальним здається третій варіант: визнання людини «третьою особою», проти якої, заради якої і за допомогою або за участі якої ведуться війни. Це означає, що людина не визнається суб'єктом війни (ми маємо тут на увазі усі види полігібридної війни), але може визнаватися учасником відносин, які виникають у зв'язку з війною (та її безпосередніми наслідками).

Під час гібридної війни об'єктом нападу (зловмисного впливу) агресора є індивідуальна та колективна свідомість населення атакованої країни, цивілізації, а також правоментальність, що є своєрідним «юридичним кодом» нації, належний рівень якої є запорукою правопорядку у держави.

З врахуванням зазначеної обставини, у визначення концепту приватного права додаються аксіологічні елементи, що дає змогу коригувати його навіть у межах позитивістського підходу, а відтак досягати мети дотримання людино-центричних акцентів. Особливо важливим є такий методологічний імператив стосовно концепту приватного права в умовах гібридної війни, коли має відбуватися залагодження конфлікту приватного та публічного інтересів, а також солідаризація зазначених інтересів з метою подолання агресії і захисту суспільних цінностей.

Ключові слова: людина, права людини, приватне право, приватна особа, війна, гібридна війна, людський вимір війни, інтереси, психологічний вплив, ментальність, правове регулювання, правосвідомість,.

¹ Тараненко М. М., Ярош І. С. Роль людини в гібридній війні: українська революція 1917–1921 рр. та сучасність. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2/2021. С. 36–39. URL: [8.pdf \(lsei.org.ua\)](https://lsei.org.ua)